

Bizans-Macar İlişkilerine Dair Arkeolojik Veriler: Bizans İmparatorluğu'na Namzet Bir Macar Kralının ve Antakya Kökenli Bir Macar Kraliçesinin Emanetleri

Archaeological Evidence of Byzantine–Hungarian Relations: The Burial Assemblage of a Hungarian King Aligned with Byzantium and a Queen of Antiochene Origin

Dr. Öğr. Üyesi Csilla Balogh¹

¹İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

ÖZ

9. yüzyıldan 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan ve beş yüz yılı aşkın bir süre devam eden Bizans-Macar ilişkileri, siyasi, dinî ve kültürel açılarından çok katmanlı bir etkileşim alanı oluşturmuştur. Bu uzun süreli ilişkiler içinde 12. yüzyıl, söz konusu etkileşimin en yoğun ve belirleyici evresini temsil etmektedir. Bu dönemin Macar hükümdarları arasında Kral III. Béla (1173–1196), hem siyasi gücü hem de Bizans ile kurduğu yakın ilişkiler bakımından öne çıkmaktadır. Tahta çıkmadan önce yaklaşık on yıl boyunca Bizans sarayında bulunmuş; imparatorluk hiyerarşisinde imparatorun ardından ikinci sıraya yükselmiş ve bir süre için tahtın varisi olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar Bizans imparatoru olmamışsa da 1173 yılında Macar kralı olarak taç giymiş ve Antakya kökenli Agnes de Châtillon ile evlenmiştir. Saltanatı süresince izlediği politika, büyük ölçüde Bizans ile uyumlu bir yönelim sergilemiş ve Haçlı ideolojisiyle ilişkili bir çerçevede şekillenmiştir. Bu çalışma, Székesfehérvár'daki (Fejér İli, Macaristan) Taç Giyme Töreni Bazilikası'nda 1848 yılında keşfedilen Kral III. Béla ve Kraliçe Agnes de Châtillon'a ait mezarları ve bu mezarlardan elde edilen buluntuları değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Kraliyet çiftinin, Bizans imparatorlarının porfir lahitlerini andıran kırmızı mermer bir lahit içine defnedilmiş olması ve mezarda tespit edilen kraliyet *ornatus* unsurları, III. Béla'nın Bizans saray temsiline bilinçli bir şekilde referans verdiğini göstermektedir. Bu bağlamda, söz konusu buluntular yalnızca sembolik bir temsil biçimini değil, aynı zamanda hükümdarın Bizans imparatorluk modeliyle kurduğu ideolojik ilişkiyi de yansıtmaktadır. Kral mezarına yerleştirilen taç, bilezik, asa, kılıç ve mahmuz gibi iktidar amblemleri ile birlikte bulunan tören haçı, Bizans tarzı hükümdar temsilinin maddî tezahürleri olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde, kral ve kraliçeye ait kişisel eşyalar arasında yer alan enkolpion ve yüzükler de güçlü Bizans bağlantılarına işaret etmektedir. Bu mezar buluntuları, Bizans-Macar ilişkilerini belgeleyen arkeolojik veriler arasında hem nitelik hem de temsil gücü bakımından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ'ın zirve dönemi, Macar kralı ve kraliçesi, kraliyet mezarı, kraliyet temsili, tören haçı, enkolpion

ABSTRACT

Extending from the 9th century to the second half of the 15th century, Byzantine–Hungarian relations—lasting over five centuries—formed a complex sphere of political, religious, and cultural interaction. Within this long trajectory, the 12th century marks the most intensive and decisive phase. Among the rulers of this period, King Béla III (r. 1173–1196) stands out for both his political authority and his close ties to Byzantium. Before his accession, he spent nearly a decade at the Byzantine court, where he rose to a position immediately below the emperor and was, for a time, regarded as heir to the throne. Although he never became emperor, he was crowned king of Hungary in 1173 and married Agnes de Châtillon of Antiochene origin. His reign was characterized by a largely pro-Byzantine orientation shaped within a crusading ideological framework. This study examines the tombs of Béla III and Queen Agnes de Châtillon, discovered in 1848 in the Coronation Basilica of Székesfehérvár, along with their associated grave goods. The burial of the royal couple in a red marble sarcophagus recalling Byzantine imperial porphyry, together with the identified elements of royal *ornatus*, suggests a conscious reference to Byzantine courtly representation. These finds thus reflect not only symbolic representation but also the ruler's ideological engagement with the Byzantine imperial model. The regalia deposited in the king's grave—crown, bracelet, sceptre, sword, and spurs—alongside a ceremonial cross, may be interpreted as material expressions of Byzantine-style rulership. Likewise, personal objects such as the enkolpion and rings indicate strong Byzantine connections. Taken together, these finds occupy a distinguished place among the archaeological evidence for Byzantine–Hungarian relations in both quality and representational significance.

Keywords: High Middle Ages, Hungarian king and queen, royal tomb, royal representation, processional cross, enkolpion

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Dr. Öğr. Üyesi Csilla Balogh

E-posta: csilla.balogh@medeniyet.edu.tr, csillabal@gmail

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9161-1653>

Geliş Tarihi/Received: 26.04.2026

Kabul Tarihi/Accepted: 23.06.2026

Yayınlanma Tarihi/ Published: 30.06.2026

Atf/To cite this article: Balogh, C. (2026). Archaeological Evidence of Byzantine–Hungarian Relations: The Burial Assemblage of a Hungarian King Aligned with Byzantium and a Queen of Antiochene Origin. *Trakya University Journal of Social Sciences*, 28(1), 162–182. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.1978900>

EXTENDED ABSTRACT

The approximately five-century-long (9th–15th centuries) period of Byzantine–Hungarian relations found its most prominent representative in Béla III of Hungary. Prior to his accession, he spent nearly a decade at the Byzantine imperial court, where he was raised as a prospective heir to the throne. Although he did not ultimately ascend as emperor, his reign as king of Hungary was characterised by a sustained political alliance with Byzantium and by the conscious adoption of elements of imperial representation. The tomb of King Béla III of Hungary, located in the Basilica of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Székesfehérvár, constitutes the only archaeologically excavated royal burial of the medieval Hungarian Kingdom. The grave of the king and his consort, Agnes of Antioch (Anne de Châtillon), yielded a series of personal objects that provide important material evidence for Byzantine–Hungarian connections. The royal tomb was discovered in December 1848. The burial of Agnes of Antioch came to light during the excavation of a drainage channel for a well, while the king’s grave, together with three additional burials, was uncovered in the course of systematic archaeological investigations conducted by János Érdy. The interments were placed in grave pits dug directly beneath the church floor, as the basilica lacked a crypt. The graves were oriented along a west–east axis, with the deceased laid with their heads to the west and their faces turned towards the apse. The original coronation regalia were never deposited in royal tombs; instead, these national relics were preserved in the basilica of Székesfehérvár and transmitted from ruler to ruler. Contemporary Western European sources indicate that one of the most conspicuous elements of royal funerary ritual was the funeral procession and the display of the deceased monarch on the catafalque. The insignia used during these ceremonies were typically returned to the treasury, while the grave was furnished with substitutes of lesser quality—either copies made from less precious materials or regalia intended for everyday use. The insignia recovered from the burial at Székesfehérvár are correspondingly modest in character. Several pieces display clear traces of rapid manufacture and reflect relatively rudimentary workmanship. The king and queen wore simple circlet-shaped crowns made of bent silver sheet, interpretable as imitations of the crowns used in everyday contexts by the Árpáadian rulers. At the left side of Béla III of Hungary lay a sceptre and a silver sword whose blade had never been sharpened, indicating its purely symbolic function. A pair of gilt silver spurs was placed at his feet. On the king’s right wrist, a silver bracelet imitating the armillae known from Western and Byzantine imperial regalia was recovered. On his right index finger, he wore a gold ring set with a purple almandine bearing the inscription “Abd Allāh ibn Muḥammad”. The stone is held by four tripartite gold claws, two of which are detachable, allowing the bezel to open and reveal a small compartment beneath. Although such objects are commonly termed “poison rings” in the literature, their primary function was to contain small personal items, including relics. A further exceptional object from the queen’s grave is a gold ring set with a cabochon almandine in a hemispherical mount, engraved with a harp-playing siren (Melusine) with a fish- or serpent-like lower body. This iconography may be interpreted in relation to the traditions of the House of Anjou—active in the Kingdom of Jerusalem—which counted Melusine among its legendary ancestors. Among the grave goods, the most noteworthy items—beyond the insignia and personal ornaments—are a processional cross found at the right side of Béla III of Hungary, replacing the customary orb, and a unique enkolpion recovered from his chest. These objects may be interpreted as material expressions of the king’s ideological programme. The prevailing scholarly view understands the cross as an allusion to the Byzantine coronation rite, in which the emperor symbolically offered his rule to the service of the Church. An alternative interpretation identifies the object as a pilgrim’s cross, originally mounted on a shaft, whose presence in the grave reflects the well-documented vow of Béla III of Hungary to undertake a pilgrimage to the Holy Land. Although this vow remained unfulfilled, it was transmitted to his son, the future Andrew II of Hungary. In this context, the cross may be interpreted as a symbolic posthumous fulfilment of the vow. The substitution of the orb with the cross further suggests a deliberate emphasis on the king’s role as patron and protector of the Church. The enkolpion, an established element of the attire of Byzantine rulers and Orthodox ecclesiastical dignitaries, is closely associated with the cult of the Holy Cross. Some examples functioned as reliquaries, including the piece worn by Béla III of Hungary. While the literature generally attributes this object to a South Italian–Sicilian workshop, the formal, technical, and stylistic parallels discussed above suggest instead that it should be regarded as a product of a provincial Byzantine milieu. Taken together, the objects recovered from the tomb of Béla III of Hungary and Agnes of Antioch demonstrate a ruler closely aligned with Byzantine culture and political ideology, who consciously modelled his representation of power on that of the Byzantine emperors. This orientation is further underscored by the use of a red marble sarcophagus, closely comparable to the porphyry sarcophagi of Byzantine emperors. The remains of the royal couple, discovered in 1848 in the basilica of Székesfehérvár, are preserved in the Chapel of the Holy Trinity of Matthias Church, within Buda Castle.

6 Şubat 2023 Antakya depreminde hayatını kaybedenlerin anısına

Giriş

Bizans–Macar ilişkileri, Macarların 895–896 yıllarında Karpat Havzası'na yerleşiminden önceye uzanmakta olup, izleri 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar kesintisiz biçimde takip edilebilmektedir (bkz. Diószegi Szabó, 2022, ss. 83–107; Makk, 1996; Moravcsik, 1970). Macarların Doğu Avrupa bozkırlarında, Bizans'ın etki alanı içinde gerçekleşen göçü, ilişkilerin başlangıçta askerî nitelik taşımasına yol açmıştır. Nitekim Macar hafif süvarileri, VI. Leōn'un Bulgarlara karşı yürüttüğü seferlere katılmıştır (Kristó, 1998, ss. 77–78). Yerleşim sonrasında Bizans, Macar akınlarının hedeflerinden biri hâline gelmiş;¹ ancak diplomatik girişimlerle bu topluluğu müttefik hâline getirmeye çalışmıştır. VII. Kōnstantinos Porphyrogennētos döneminde bazı Macar önderlerinin (Bulcsú, Termacsu) saraya gelmesi ve Gyula'nın 952 veya 953'te Bizans'ta Hristiyanlığı kabul etmesi bu sürecin göstergesidir (Bréhier, 1997, s. 140). Ajtony'un de Bizans'ta vaftiz edildiği bilinmektedir (Moravcsik, 1970, s. 108).

10. yüzyılda Bizans'ın Macar taht mücadelelerine müdahil olmaya çalıştığı ve bunun Doğu Ortodoks Kilisesi'nin güçlenmesiyle paralel ilerlediği görülmektedir. Macar toprakları Bizans misyonları için önemli bir hedef alanı hâline gelmiştir (Ostrogorsky, 2000, s. 239). Bu etkinin sembolik bir ifadesi olarak VII. Mikhaēl Doukas tarafından I. Géza'ya bir taç gönderilmiştir (Kristó, 1993, s. 138).

12. yüzyılda Macar Krallığı, ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu sayesinde Avrupa'nın önde gelen siyasi aktörlerinden biri hâline gelmiş ve Bizans ile Latin dünyası arasında bir temas alanı oluşturmuştur (Makk, 2011, s. 112). Bu dönemde yoğun diplomatik ilişkiler kurulmuş; elçi değişimleri, siyasi sığınma pratikleri ve hanedan evlilikleri bu ilişkileri pekiştirmiştir (Obolensky, 1999, ss. 200–201).² 13–15. yüzyıllarda Bizans İmparatorluğu gerileme sürecine girmiş olsa da ilişkiler kesintiye uğramamış ve Palaiologos Hanedanı döneminde (1259–1453) de sürmüştür.

Siyasi ve dinî bağların yanı sıra, 10–15. yüzyıllar arasında çok yönlü kültürel etkileşimler de gözlemlenmektedir. Yunanca belgeler, Bizans sikkeleri ve Bizans etkisinde üretilmiş maddi kültür unsurları bu etkileşimi açıkça belgelemektedir.

Bu uzun süreli ilişkiler ağının en dikkat çekici figürlerinden biri

III. Béla'dır. Tahta çıkmadan önce yaklaşık on yıl Bizans sarayında yaşamış ve imparatorluk varisi olarak yetiştirilmiştir. Hükümdarlığı sırasında Bizans ile yakın ilişkilerini sürdürmüş ve Bizans sarayına özgü iktidar temsili biçimlerini benimsemiştir; bu dönemde Macar Krallığı güçlü ve merkezi bir Avrupa devleti hâline gelmiştir.

Macar krallarına ait arkeolojik olarak kazılmış tek mezar, Székesfehérvár'daki Büyük Meryem Ana (Taç Giyme) Bazilikası'nda bulunan III. Béla ve Agnes de Châtillon'a aittir. Mezar buluntuları arasında yer alan kırmızı mermer lahitler, iktidar sembolleri ve özellikle kralın yanına yerleştirilen tören haçı, Bizans tarzı hükümdarlık temsili ve muhtemel imparatorluk iddiasını yansıtmaktadır.

Bu çalışma, 1848 yılında keşfedilen söz konusu kraliyet mezarlarını ve buluntularını tanıtmayı ve değerlendirmeyi; bu veriler ışığında Bizans–Macar kültürel ilişkilerinin önemli bir kesitini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Macar Kralı III. Béla ve Kraliçe Agnes de Châtillon

Béla, Macar Kralı II. Géza'nın (1141–1162) ve Kiev Prensesi Euphrosyna'nın ikinci oğlu olarak doğmuştur. 1161 civarında Hırvat-Dalmaçya Prensi olmuş, ancak tahtın varisi olan ağabeyi III. István nedeniyle Bizans ile ilişkilerin güçlendirilmesinde rol üstlenmiştir (Kristó, 1993, s. 167). II. Géza'nın ölümünden sonra tahta çıkan III. István'a (1162–1172) karşı, amcaları Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'un desteğiyle kısa süreliğine iktidarı ele geçirmiştir. 1163'te yapılan antlaşma kapsamında Béla Konstantinopolis'e götürülmüş, burada Aleksios adını almış ve imparatorun kızı Maria ile nişanlanmıştır. Kendisi için *despotes* (δεσπότης) unvanı ihdas edilerek imparatorluk hiyerarşisinde ikinci konuma yükseltilmiştir (Diószegi Szabó, 2022, s. 99). 1165'te tahtın varisi ilan edilmiş ve 1167 barışında rol oynamış olabilir.

Ancak I. Manuel'in 1169'da bir erkek varis sahibi olmasıyla Béla'nın konumu değişmiş, *despotes* unvanı kaldırılarak *kaisar* (καῖσαρ, Sezar) unvanı verilmiş ve nişanı feshedilmiştir (Diószegi Szabó, 2022, s. 99). Buna rağmen Bizans sarayında yaklaşık on yıl kalmış ve imparatora sadık kalmıştır. Kardeşi III. István'ın ölümünden sonra 1173'te Macar tahtına çıkmıştır. Bizans ile yakın ittifakı, I. Manuel'in 1180'de ölümüyle sona ermiş; ardından Dalmaçya'yı geri alarak daha aktif bir dış politika izlemiştir (Makk, 1996, s. 208).

III. Béla döneminde Batı ile ilişkiler de güçlenmiş, Papalık ve

ve Eirene adını almıştır (Bárány, 2019, s. 64–66). 1143 yılında, I. László'nun torunu olan, Árpád Hanedanlığı'na bağlı Komnenos Hanedanlığı'nın seçkin figürü I. Manuel, Bizans tahtına çıkmıştır. Manuel'in yeğeni Maria, daha sonra III. István olarak hüküm süren (1162–1172) Macar kralının karısı olmuştur, vs. (Diószegi Szabó, 2022, s. 98).

¹ Bizans topraklarındaki Macar seferleri 934–943, 948–955 yılları arasında ve 959 yılında gerçekleşmiştir (Makk, 1996, s. 13–16).

² Macar Kralı I. István'nın (1000–1038) oğlu Imre, 1023 yılında adı bilinmeyen bir Bizans prensesi ile evlenmiştir (Diószegi Szabó, 2022, s. 90). Kral I. László'nun (1077–1095) kızı Piroska 1108 yılında, daha sonra Bizans İmparatoru olan II. İōannēs Komnenos'un (1118–1143) eşi olmuş

ruhban sınıfının desteği sağlanmıştır. Fransız bağlantıları ve Sistersiyen tarikatının rolü artmış; Cikádor, Pilis, Pászto, Zirc ve Szentgotthárd manastırları kurulmuştur. 1192'de I. László'nun aziz ilan edilmesiyle hanedan sakral meşruiyet kazanmıştır. Bu dönemde Macarların yabancı üniversitelerde eğitim görmesi artmış; 1181'de yazılı idare uygulaması başlatılmış ve kraliyet kançılıryası kurulmuştur (Kristó, 1993, ss. 176–177). *Halotti beszéd és könyörgés* (Cenaze Hutbesi ve Yakarış) ile *Gesta Hungarorum* da bu döneme tarihlenir. Ayrıca kraliyet gelirlerinin Avrupa hükümdarlarıyla kıyaslanabilir düzeyde olduğu kaydedilmiştir.

III. Béla 1170'te Antakya Prensesi Agnes de Châtillon ile evlenmiştir. Agnes, Constance ile Reynald de Châtillon'un kızıdır (Hamilton, 2000, ss. 104–105).³ 1154 civarında doğmuş, ailesinin ölümünden sonra Konstantinopolis'e taşınarak Anna adını almıştır (Kaya & Kıyılı, 2009, ss. 410–411; Wertner, 1892, s. 358). Bu evlilikten dört oğul ve üç kız doğmuştur (Moravcsik, 1988, s. 259; Pauler, 1900, s. 33; Szentpétery, 1937–1938, I: s. 211; Wertner, 1892, ss. 374–377). Agnes'in 1184'te ölümünden sonra Béla, 1186'da Fransa Kralı VII. Louis'in kızı Marguerite ile evlenmiştir (Kristó, 1993, s. 174), ancak bu evlilikten çocuk olmamıştır.

III. Béla Kutsal Topraklar'a hac yapmayı planlamış, ancak bunu gerçekleştiremeyince görevi oğul András'a bırakmıştır. Ölümünden sonra tahta oğul Imre geçmiş, ardından III. László (1204–1205) ve daha sonra II. András (1205–1235) hüküm sürmüştür.

Kraliyet Çiftinin Mezarı ve Buluntuları

Macar Kralı III. Béla, 24 yıllık hükümdarlığının ardından 1196'da ölmüştür. Székesfehérvár'daki Büyük Meryem Ana Bazilikası'nda ilk karısı Agnes de Châtillon'un yanına gömülmüştür. Budapeşte'nin 60 kilometre batısında yer alan Székesfehérvár şehri, Macar devletinin kurucusu Kral I. István (1000–1038) döneminde Macar Krallığı'nın kutsal merkezi hâline getirmiştir (Şekil 1.1) ve burada I. István, Hz. Meryem onuruna bu bazilikayı (Şekil 1.2) inşa ettirmiştir (Szentpétery, 1937–1938, II: ss. 385–386; Kristó, 1999, s. 306). Árpád

³ Birinci Haçlı Seferi'nden sonra kurulmuş olan Antakya Prenslığı, İmparator Manuel'in planları için önemliydi; bu yüzden 1150'lerin sonunda onu Bizans'a tabi kılmıştır. İkinci eşi Reynald de Châtillon'un kızlarından biri de planlarının bir parçası olmuş ve hatta Antakya Patriği atama hakkını da kendine eline almıştır (Diószegi Szabó, 2022, s. 100).

⁴ 11. yüzyılda Macar devletinin kurucusu Kral I. István'ın ardından tahta çıkan krallar burada değil, kurdukları manastır ve katedrallerde gömülmüştür. Székesfehérvár'daki kraliyet bazilikasına 12. yüzyıldaki krallardan Kálmán Könyves (öl. 1116), II. Béla (öl. 1141), II. Géza (öl. 1162), II. László (öl. 1163), IV. István (öl. 1165) ve III. Béla (öl. 1196) defnedilmiştir (Engel, 1987, ss. 613–634).

⁵ O döneme ait Avrupa kraliyet mezarlarının bazılarında ölünün kimliği mezardan ortaya çıkmış yazıtlara dayanarak belirlenebilmektedir. Örnek olarak, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun İmparatoriçesi Gisela

Hanedanlığı döneminde (1000–1301) taç giyme törenleri, kral tahtı içeren bu bazilikada gerçekleştirilmiştir; taç giyme törenleri sırasında kullanılmış kraliyet nişanları, kıyafetler, sertifikalar ve kutsal rölikler burada saklanmıştır. İlk Macar Kralı I. István'ın mezarının bulunduğu bazilika dinî bakımdan, I. István'ın 1083'te aziz ilan edilmesiyle paha biçilemez bir önem kazanmıştır. 12. yüzyılda Macar Krallığı'nda laik ve dindar kilise kurucularının “*in medio ecclesiae*” (kilisenin içerisinde) cenaze töreni uygulaması başlatılmıştır (Oswald, 1969, s. 313–326). Bu nedenle 12. yüzyıl Macar krallarının altısı, aralarında son olarak III. Béla, “*ad sanctos*” (‘azizlere yakın’) geleneğine (Johnson, 2012, s. 143) uygun olarak, kendi mezarının yerini I. (Aziz) István'ın mezarının yanında belirlemiştir.⁴ III. Béla'nın Székesfehérvár'daki bazilikada defnedilmesinden 14. yüzyılda hazırlanmış kronikler de bahsetmektedir (Domanovszky, 1937–1938; Szentpétery, 1937–1938, I: s. 463).

Székesfehérvár'daki bazilika, Macar Krallığı'nın Osmanlı fethi sırasında, 1568 yılında camiye dönüştürülmüştür ve bu sırada 13. yüzyıldan kalma zemin üzerine yerleştirilmiş *tumba* olarak adlandırılan, ayaklar üzerinde duran kraliyet lahitleri yıkılmıştır (Karácson, 1911, ss. 365–366). Bazilikanın duvar kalıntıları 1800 yılında piskoposluk sarayının inşası sırasında tamamen yok edilmiştir (Demeter, 1999, s. 33.). Aralık 1848'de piskoposluk sarayının bahçesinde, eski bazilikanın yerinde, bir kuyu için kanal kazısı sırasında tesadüfen bir yaldızlı gümüş taç içeren bir mezar gün ışığına çıkarılmıştır (Kraliçe Agnes de Châtillon'un mezarı). Sonraki kurtarma kazısı sırasında arkeolog János Érdy, bir taç ve diğer buluntuları içeren başka bir kraliyet mezarını ve yanında yer alan diğer üç mezarı (Şekil 1.3–4) daha ortaya çıkarmıştır (Czobor, 1900, ss. 207–230; Érdy, 1853, ss. 42–48; Pauer, 1849).

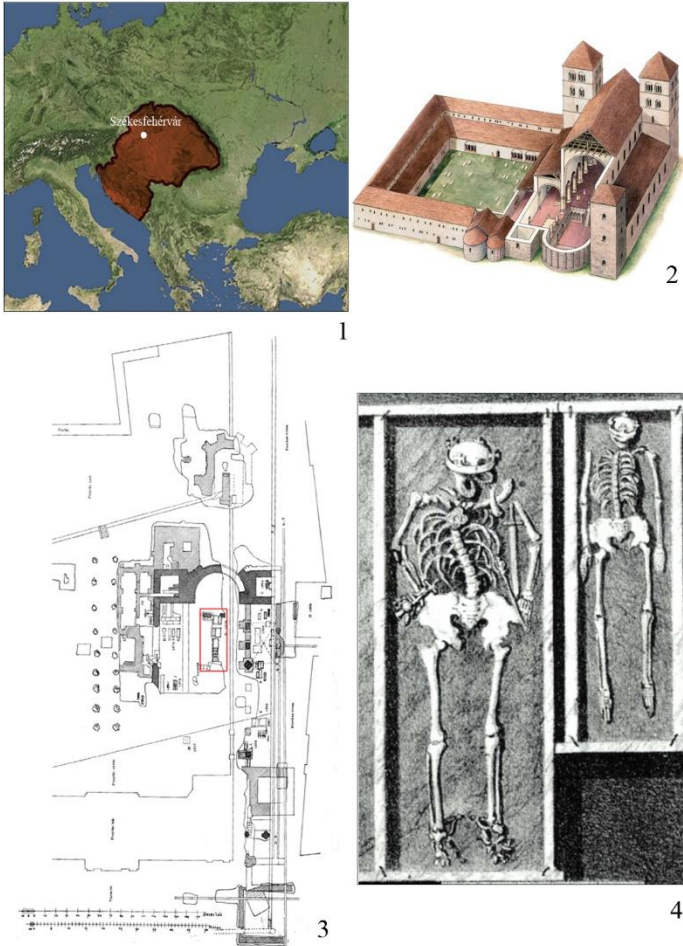
Lahtler ve buluntular üzerinde kime ait olduklarını gösteren bir yazıt bulunamamıştır;⁵ ancak başlangıçtan beri bu mezarlardan en zengin olanı, yazılı kaynaklar, tarihî ve antropolojik verilere dayanarak III. Béla ve eşinin mezarı olarak değerlendirilmiştir.⁶

Kraliyet mezarları, bazilikanın alt kilisesi olmadığı için doğrudan tabanın altına açılan çukurlarda oluşturulmuştur. Batı-Doğu yönünde kazılmış mezarlarda, ölülerin başları batıya,

von Schwaben'in (öl. 1043) ölü tacında adı yazılmıştır; Kutsal Roma-Cermen İmparatoru II. Konrad (öl. 1030) ve III. Lothar'ın (öl. 1137) mezarında ölünün adı bir kurşun levhaya, Sicilya Norman Krallığı'nın naibi, Kutsal Roma-Cermen İmparatoru II. Friedrich'in eşi Constanze von Aragón'un (öl. 1222) mezarında ise bir gümüş levha üzerine yazılmıştır (Schramm & Mütterich, 1962, No. 149–150, No. 170, No. 205).

⁶ Son zamanlarda Macarca bilimsel literatürde, söz konusu kral mezarının III. Béla'nın değil, Kral Kálmán Könyves'in (1095–1116) mezarı olduğu gündeme getirilmektedir (Tóth, 2005–2006, ss. 141–159). Ancak araştırmacıların çoğu tarafından tarihsel, arkeolojik, antropolojik ve arkeogenetik argümanlara dayanarak bu düşünce reddedilmektedir (Szabados, 2016, ss. 193–204; Szabados, 2021, ss. 59–73).

yüzleri apside bakacak şekilde gömülmüştür. Kazı sırasında ortaya çıkarılan kemik kalıntılarının, son yıllarda yapılmış disiplinlerarası, öncelikle arkeogenetik ve karbon incelemesinin sonucunda bazilikada gömülmüş kişilerin kimliği aydınlığa kavuşmuştur (Kásler & Szentirmay, 2019; Olasz vd., 2019, ss. 1345–1357). Buna dayanarak III. Béla'nın sağında, baba tarafından büyükbabası olan ve Álmos'un soyundan gelen ilk kral II. Béla'nın (1131–1141) mezarı yer almıştır. III. Béla'nın mezarının ayak ucunda yer alan mezara Rurik Hanedanlığı'ndan gelen, Béla'nın baba tarafından büyükannesi olan ve hamileyken ölen Çek Prensesi Predslava (öl. 1110 c.) gömülüdür. Onun solundaki mezarda bulunan kemik kalıntılarının, büyük olasılıkla Predslava'nın kocası ve III. Béla'nın baba tarafından büyükbabası Prens Álmos'a (öl. 1127) ait olduğu düşünülmektedir. Tüm bunlara dayanarak, bazilikadaki mezarların adeta hanedanlığın defin yeri olduğu söylenebilir ve Árpád Hanedanlığı'nın Prens Álmos'un soyuna ait bir aile mezarlığı olarak yorumlanabilir.

Şekil 1. 1. 12. yüzyılda Macar Krallığı'nın sınırları; 2. Székesfehérvár'daki Büyük Meryem Ana Bazilika'nın 12. yüzyıldaki görünümünün rekonstrüksiyonu (Brancheiz, 2011); 3. Bazilikada ortaya çıkartılan kraliyet mezarlarının konumu (Forster, 1900); 4. III. Béla ile Agnes de Châtillon'un mezarı (Érdy, 1853)

III. Béla'nın fiziksel özelliklerinden söz eden çağdaş yazılı kaynaklar da günümüze ulaşmıştır. Londralı Kanon Richard, 1189'da Üçüncü Haçlı Seferi'ne giderken ordularıyla Macaristan'a gelmiş ve notlarında, Macar kralının misafirperverliğine ek olarak, kralın boyunun özellikle uzun ve yüz hatlarının asil olduğunu kaydetmiştir (Gombos, 1937–1938, III: s. 2046). Kral iskeletinin antropolojik incelenmesi de bunu tamamen desteklemektedir. Nitekim III. Béla'nın boyunun 186–190 cm olduğu tespit edilmiştir ve bu, Árpád Hanedanlığı dönemi popülasyonunun ortalama boyunu (168 cm) önemli ölçüde aşmaktadır (Éry vd., 2008, s. 11). Kafatasında, pagan toplumlarda yaygın olan bir şifa prosedürü olan, ancak Hristiyanlığın kademeli olarak yayılmasıyla arka plana itilen ve sonunda ortadan kaybolan ritüel cerrahi müdahalenin (trepanasyon) izleri de tespit edilmiştir.

Macar Kralı I. László'nun (1077–1095) aziz ilan edilmesi sürecinde, III. Béla'nın emriyle aziz kralın kafatası için bir *herma* (büst şeklinde bir röliker) yapılmıştır (Şekil 2.3). Şimdiye kadar yapılan araştırmalara göre, bu rölikerin III. Béla'nın yüzüne göre modellendiği düşünülmektedir (László, 1965, s. 204). III. Béla'nın kafatası temel alınarak modern yöntemlerle yapılan yüz rekonstrüksiyonu da bunu desteklemektedir (Şekil 2.4).

Tarihsel verilere göre, Kraliçe Agnes de Châtillon 28-31 yaşlarında ölmüştür, ancak biyolojik yaşı onun en az on yaş daha büyük (38-42 yaş) olduğunu göstermektedir (Éry vd., 2008, s. 11). Bu fark, kraliçenin 12 yıl içinde yedi çocuk doğurması nedeniyle çok sayıda hamilelik geçirmiş olmasıyla açıklanabilmektedir. Bu durum, ince kemikli kraliçenin vücudu üzerinde büyük bir fiziksel yük oluşturmuş olmalıdır. Aynı zamanda iskeletinin, kraliçenin yaşamı boyunca meydana gelen ve hamileliklerle bağlantılı yüksek derecede osteropoz gösterdiği de tespit edilmiştir.

Kraliyet çiftinin, Bizans imparatorları ve yakın çevresine özgü porfir lahitlere (Vasiliev, 1948, s. 1) çok benzeyen, "Gerecse'deki kırmızı mermer" olarak adlandırılan, ancak aslında kırmızı kireçtaşı (Babinszki, 2015, s. 568) olan bir malzemeden yapılmış, yazıt içermeyen bir lahit içine defnedilmesi, kralın Bizans sarayının temsilini taklit etmeye çalıştığını göstermektedir. Aile mezarlığındaki diğer mezarlarda ölümler basit ahşap tabutlara gömülmüştür.

Kralın mezarına, iktidar sembolleri olarak mezar için yapılmış simgesel basit objeler yerleştirilmiştir: kralın başında yaldızlı bir taç, sağ bileğinde gümüş bir bileklik, ayaklarında bir çift yaldızlı gümüş mahmuz, solunda bir asa ve kılıç (Şekil 3. 1, 5–7, Şekil 4.1–2, 4) bulunmuştur (Kovács, 1969, ss. 3–24). Bunların hepsinin oldukça basit nesnelere olduğu, yani kesinlikle orijinal kraliyet sembollerinin kendileri değil, mezarda onların yerine geçen temsili objeler olduğu vurgulanmalıdır. Bunların yanı sıra,

kişisel eşyaları olarak hem kralın hem de kraliçenin parmağında birer yüzük bulunmuştur (Şekil 5).

Kraliçenin başında benzer bir taç (Şekil 3.2) ve bunlara ek olarak ipek giysisinin parçaları ile altın ipliklerden yapılmış süslemeler de gün ışığına çıkarılmıştır. Orta Çağ Avrupa kraliçe mezarlarının en son hazırlanmış özet tablolarına dayanarak (Meier, 2013), Agnes de Châtillon'un mezarının buluntular bakımından görece fakir olduğu söylenebilir; zira diğer kraliçeler taca ek olarak başka iktidar sembolleriyle gömülmüştür. Genellikle onların yanına asa, bazı durumlarda haçlı küre ve hatta istisnai durumlarda kılıç da konulmuştur.

Şekil 2. 1-2. Kral III. Béla'nın mührü (Szilágyi, 1895); 3. Kral I. (Aziz) László'nun rölikeri (Szentpéteri, 1999); 3. Kral III. Béla'nın yüzünün rekonstrüksiyonu (Éry, 2001)

Genelde Orta Çağ Avrupası'nda kraliyet sembolleri arasında yer alan ve hükümdar mezarlarında nispeten sık görülen *globus cruciger* ya da *pomum* (haçlı küre)⁷ mezar buluntuları arasında yer almaktadır.⁸ Bunun yerine kralın sağ tarafına bir tören haçı (Şekil 4.3) konulmuştur. Bu haçın, kralın göğsünde ortaya çıkarılan *enkolpion* (Şekil 3.4) ile birlikte değerlendirildiğinde, mezardaki diğer objelere kıyasla daha eski olduğu anlaşılmaktadır, ayrıca *enkolpionun* mezara hasar görmüş hâlde konulmuş olması da ilk bakışta dikkat çekmektedir. Buna dayanarak tören haçı ve *enkolpionun* kraliyet sembolleri ve basit kişisel objeleri olarak değerlendirilmemesi gerekir; büyük olasılıkla bu nesnelere, III. Béla'nın iktidar programının en önemli unsurlarını simgelemek amacıyla kralın mezarına yerleştirilmiştir.

Kraliyet Sembolleri

Macar krallarının mezarlarına orijinal taç giyme nişanları hiçbir zaman yerleştirilmemiştir; bunlar başlangıçtan beri ulusal emanetler olarak Székesfehérvár'daki Büyük Meryem Ana Bazilikası'nda tutulmuştur ve kraldan krala miras olarak bırakılmıştır. Çağdaş Batı Avrupa kaynakları ve Macar kronikleri, vefat eden Macar hükümdarlarının cenaze alayından ve ölünün katafalka konulmasından cenaze törenlerinin en gösterişli sahneleri olarak bahsetmektedir. Bu törenler vesilesiyle kullanılan iktidar nişanları her zaman hazineye iade edilmiş ve mezarlara asılları yerine daha basit, gündelik yaşamda kullanılan nişanlar, ucuz malzemelerden yapılmış düşük kaliteli taklitler ya da – söz konusu mezardakiler gibi – simgesel objeler yerleştirilmiştir (bkz. Danka, 2020, ss. 63–78; Szabó, 1998).

Günümüze ulaşan eski Macar taç giyme sembolleri, Avrupa'da bilinen en eski örnekler arasındadır. Bu nişanlar, Macar Kutsal Tacı, asa, haçlı küre, kılıç ve bir cübbeden ibarettir.⁹ Sembollerin en yeni parçası olan kılıç 15. yüzyılda yapılmıştır (Tóth, 2000, s. 4). Nişanlar arasında 15. yüzyıldan önce de bir kılıcın bulunduğu düşünülmektedir, ancak bu konuda kesin bir bilgi yoktur. Bazı tarihçiler, Kral I. István'a ait olduğu düşünülen ve ilk taç giyme kılıcı olarak 13. yüzyılda Prag'a getirilen, literatürde "Praglı Aziz Vid kılıcı" olarak bilinen silahın bu kılıç

⁷ Örneğin III. Heinrich (öl. 1056), IV. Heinrich (öl. 1106), V. Heinrich (öl. 1125), II. Friedrich (öl. 1250), VII. Heinrich (öl. 1313), vs. (Schramm, 1958, s. 96; Schramm & Mütherich, 1962, No. 158, No. 166, No. 170).

⁸ İmparatorluk sembolleri arasında yer alan haçlı küre hakkında detaylı bilgi için bkz. Deér, 1961, ss. 53–85. Bildiğimiz kadarıyla, Orta Çağ Avrupası'nda ilk haçlı küre Papa VIII. Benedictus tarafından Roma-Cermen İmparatoru II. Heinrich'e (1014–1024) verilmiştir (Bak, 1983, 189). Bundan dolayı haçlı küre, Avrupa'da 11. yüzyılın sonunda iktidar sembolü hâline gelmiş olmalıdır. Macar krallarının haçlı küresinin kraliyet nişanı olarak ne zaman kullanmaya başladığı tam olarak bilinmemektedir; 1031 civarındaki bir dini giysinin (*casula*) değiştirmesiyle yapılmış taç giyme törenlerinde kullanılan pelerin üzerinde ve kraliyet mühürlerinde görülmekle birlikte, sikkelerde 13.

yüzyıldan itibaren, III. Béla'nın oğlu II. András tarafından basılan sikkeler üzerinde tasvir edilmektedir; örn. olarak bkz. CNH 206 tipi gümüş *obulus* (Réthy, 1899). Macar kraliyet mezarlarından örnek olarak Zsigmond (öl. 1437) mezar buluntuları arasındaki yaldızlı gümüş haçlı küre zikredilebilir (Czobor, 1900, 159. ábra). Macar kraliyet nişanları arasında günümüze kadar ulaşan altın haçlı küre, üzerindeki armadan anlaşıldığı kadarıyla Anjou Hanedanlığı döneminde (1308–1395) yapılmıştır. Fakat üzerindeki ataeril haçın (Patrik haçı) III. Béla zamanında önemli bir kraliyet sembolü hâline geldiğini düşünülmektedir (Hóman, 1918, ss. 9–11); çünkü ilk kez onun balmumu ve asılı mühüründe tasvir edilmiştir (Şekil 2.1).

⁹ Taç giyme nişanları ve özellikle Kutsal Macar Tacı ile ilgili araştırmalar 18. yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır (bkz. Tóth, 2018).

olduğunu ileri sürmektedir (Tóth, 2000, s. 3; Fodor, 2000, ss. 23–30).

Mevcut bilgilerimize göre, Macar taç giyme nişanlarından bazıları III. Béla'nın zamanına tarihlenebilmektedir, bazıları ise III. Béla'nın emriyle dönüştürülmüştür. Bu şekilde III. Béla, kendine özgü bir kraliyet sembol seti yaptırmıştır. Székesfehérvár'daki bazilikaya I. István ve eşi Gizella tarafından 1031 yılı civarında bağışlanan dinî tören giysisinin (*casula*) bir taç giyme cübbesine dönüştürülmesini büyük olasılıkla III. Béla emretmiştir (Kovács, 1998, ss. 15–56; Tóth, 2018, ss. 7–36). Semboller arasındaki kürenin tepesindeki eski Latin haçının ataerkil haçla değiştirilmesi işi de bildiğimiz kadarıyla onun isteğiyle yapılmıştır.¹⁰ 11. yüzyıla ait eser ve parçalar kullanılarak Macar Kutsal Tacı'nın birleştirilmesinin de büyük olasılıkla III. Béla'nın isteğiyle yapıldığı düşünülmektedir (Tóth & Szelényi, 2015, s. 36). Bu taç, Batı Avrupa kraliyet taçlarından oldukça farklıdır; ancak 12. yüzyıl Bizans Komnenōs Hanedanlığı'nın *kamelaukion* tipi taçlarına büyük ölçüde benzemektedir.¹¹ Tacın alt ve üst kısımlarının aceleyle birbirine perçinlenmiş olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Tacın *corona graeca* olarak bilinen alt kısmının, Bizans'tan Macar topraklarına İmparator VII. Mikhaēl Doukas (1071–1078) tarafından Macar Kralı I. Géza'nın (1074–1077) Yunan kökenli eşine hediye olarak gönderildiği bilinmektedir (Kristó, 1999, s. 138). Tacın *corona latina* olarak adlandırılan üst kısmı ise muhtemelen III. Béla'nın zamanında yapılmıştır. 1170'lerde tacın üst çapraz kayışına, muhtemelen bir litürjik eserin parçaları yeniden kullanılarak mine tekniğiyle yapılmış süslemeler de yerleştirilmiştir (Baják, 2016, s. 191). Bu taç, 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılı kaynaklara göre I. (Aziz) István'ın tacı olarak kabul edilmektedir ve 1256'dan beri kutsal olarak bilinmektedir (Deér, 2005, ss. 172–185; Tóth, 2000, s. 4). 12. yüzyılın sonlarından son Macar Kralı IV. Karl'ın Aralık 1916'daki taç giyme törenine kadar tüm Macar kralları bu taçla taçlandırılmıştır.

Székesfehérvár'da gün ışığına çıkarılan kraliyet mezarlarına iktidar sembolleri olarak konulmuş taçlar, bileklik, mahmuzlar,

¹⁰ Ataerkil haç, Kutsal Haç kültürüyle bağlantılı olarak Bizans'ta ortaya çıkmıştır, 9. yüzyıldan itibaren zafer ve iktidar sembolü hâline gelmiş ve imparatorluk temsiline dâhil edilmiştir (Frolov, 1961, ss. 320–339). En erken tasvirlerinden biri, III. Mikhaēl (h. 842–867) döneminde annesi Theodora tarafından basılan solidus üzerinde bilinmektedir. 842–843 yıllarında basılan bu solidusun ön yüzünde Theodora sağ elinde ataerkil haçlı bir küre, arka yüzünde ise III. Mikhaēl kız kardeşi Thekla sağ elinde ataerkil haçlı bir asa ile tasvir edilmiştir (Canko, 2017, Fig. 4). Dolayısıyla III. Béla'nın, I. Manuel'in sembolleri arasında gördüğü ataerkil haçlı küreyi örnek olarak almış olmalıdır.

¹¹ *Kamelaukion* tipi olarak adlandırılan yarım küre şeklinde kapalı taç türü 12. yüzyılın başlarında Komnenōs Hanedanlığı döneminde ortaya çıkmış ve bu tacı ilk kullanan I. Aleksios Komnenōs (1081–1118) olmuştur. Taç tipi için bkz. Vajay, 1983, ss. 101–128.

İlk Macar Kralı I. István'ın tacı yalnızca taç giyme cübbesi üzerindeki tasvirde bilinmektedir. Bu tasvirde kral, mücevherlerle ve kenarında

asa ve kılıcın gündelik yaşamda kullanılan nişanlar olmadığı, aksine ucuz materyallerden defin için yapılmış sade ve mütevazı kuyumculuk eserleri olduğu söylenebilir. Hatta bazı parçalarda hızlı üretimin izleri görülmektedir. Orijinal kraliyet sembolünün yerine taklitlerinin kullanılması geleneği, 1000'den sonra ortaya çıkan bir Batı Avrupa geleneği olarak bilinmektedir (Kovács, 1998, s. 4).

Taçlar

III. Béla'nın başında 5,5 mm kalınlığında ve 4,35-4,45 cm genişliğinde, basit bir yaldızlı gümüş levhadan bükülmüş bant şeklinde bir taç bulunmuştur. Çapı (21,3 cm) ve çevresi (67 cm) alışılmadık derecede büyüktür (Şekil 3.1). Büyük boyutu, bir şapka üzerine tutturulmuş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Kraliçenin mezarında da yaldızlı gümüşten 3,1 cm genişliğinde, 18-19,5 cm çapında benzer bir taç gün ışığına çıkarılmıştır. Çevresi 59,2 cm'dir (Şekil 3.2). İkisinin kenarına perçinlerle dört adet 4,9-5,5 cm yüksekliğinde Bizans tipi ikizkenar haç tutturulmuştur (Hutai, 1999, s. 48, 58).

III. Béla'nın mühürlerindeki tasvirlerle dayanarak (Şekil 2.1–2) – taç giyme töreninde kullanılan Kutsal Macar Tacı dışında – gündelik yaşamda kullanılan tacın zambaklarla süslenmiş olduğu düşünülmektedir.¹² Kral V. István'ın (öl. 1272) Budapeşte-Margitsziget'te bulunan mezarında ve Oradea'da Aziz László Bazilikası'nda gömülü olan, 1387 yılından itibaren Macar Kralı olan, Lüksemburg Hanedanlığı'ndan Sigismund'un (öl. 1437) mezarında ortaya çıkarılan, değerli taşlara ve kenarında zambak motifleriyle süslenmiş taçlara benzer olduğu düşünülmektedir (Feuerné Tóth, 1969, 1. kép; Vattai, 1958, ss. 191–210).

III. Béla ve eşi Agnes de Châtillon'un, kenarında haçlarla süslenmiş taçları ise bunlardan tamamen farklıdır. Bunlar, Kalocsa Başpiskoposu tarafından Macar Millî Müzesi'ne bağışlanan ve 12. yüzyıla tarihlendirilen – belki I. István'a ait – bir kral heykeli başındaki taçla (Şekil 3.3) ve Árpád Hanedanlığı krallarına ait bazı mühürlerdeki taç tasvirleriyle benzerlikler göstermektedir. Dolayısıyla bu taçların form bakımından, Árpád

haçlarla süslenmiş bant şeklinde bir taç takmaktadır (Tóth, 2018, 11. kép).

¹² Avrupa kraliyet taçlarının büyük çoğunluğu çiçekli-yapraklı taçlardır (*couronne fleuromnée*; Schramm, 1956). Bunların üzerinde en sık kullanılan zambak motifi, büyük olasılıkla geç antik imparator diademlerin üç yapraklı süslerinden türetilmiştir. Batı Avrupa'daki örneklerle dayanarak erkek ve kadın taçları arasında belirgin bir fark bulunmamaktadır; hatta tasvirlerde dünyevi ve göksel gücü simgeleyen taçlar da aynıdır. Nitekim İsa, Meryem ve İncil'deki kralların hepsi zambaklı taçlarla tasvir edilmiştir. Zambaklı taç tipinin Orta Çağ Avrupası'nda bilinen en eski örneği, 9. yüzyıla ait bir el yazmasında, bir Mezmurlar Kitabı'nda, Kutsal Roma İmparatoru II. (Kel) Karl'ın (843–877) tasvirinde görülmektedir (Schramm, 1956, ss. 440–441). O tarihten itibaren Avrupa'nın farklı bölgelerinde bu taç türünün kullanıldığı anlaşılmaktadır. Macar Krallığı'nda, stilize edilmiş olsa da zambaklı taç tasviri ilk kez Kral Salamon'un (1063–1074) CNH 19 ve CNH 20 tipi sikkelerinde görülmektedir (Réthy, 1899).

Hanedanlığı'nın erken döneminde (11. yüzyıl) gündelik yaşamda kullanılan taç türüyle ilişkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak Székesfehérvár'daki kraliyet çiftinin mezarında bulunan taçlar, üstünkörü işçiliğin izlerini taşıdığı için gündelik kullanım için üretilmiş nesnelere olarak değerlendirilmemelidir. Hızlı üretim izleri açıkça görülen bu taçlar, beklenmeyen bir olayın ardından, büyük olasılıkla kral ve kraliçenin ölümünden sonra, cenaze töreni için, gündelik kullanılan taçların simgesel karşılıkları olarak yapılmış olmalıdır.

Bizans imparatorlarının her zaman taçsız gömülmesinin aksine, Orta Çağ Avrupası kraliyet mezarları arasında hem taç içeren hem içermeyen örnekler bilinmektedir. Şimdiye kadar kraliyet mezarlarında ortaya çıkarılan 17 taç arasında, gündelik kullanım için üretilmiş taçların yanı sıra ölüm taçları, taçların taklitleri, nadiren ise tacın simgesel temsilleri de bulunmaktadır (Feuerné Tóth, 1969, s. 119; Schramm, 1956).

Bu türler arasındaki temel fark, gündelik taçların değerli taşlarla zengin bir şekilde dekore edilmiş olması, ölüm taçlarının ve simgesel taçların ise bu tür süslemelere sahip olmamasıdır. Nadir durumlarda mezara hakiki imparatorluk tacının konulduğu da bilinmektedir. Örnek olarak, Constanza de Aragón'un (öl. 1222) mezarına, kocası olan Kutsal Roma-Cermen İmparatoru II. Friedrich tarafından konulan imparatorluk tacı zikredilebilir (Schramm, 1956, ss. 911–912). Bu bağlamda, II. Friedrich'in mezarında (öl. 1250) bulunan, değerli taşlar ve boncuklarla süslenmiş taç, büyük olasılıkla imparatorun gündelik yaşamda kullandığı taçtır (Schramm & Mütherich, 1962, No. 215). III. Béla ve eşinin mezarındaki taçlara en çok benzeyen örnek, Roma-Cermen İmparatoru II. Konrad'ın eşi Gisela von Schwaben'in (öl. 1043) tacıdır (Meier, 2013, Abb. 25). Basit bir bronz şeritten bükülmüş olan tacın üst kenarına üç stilize zambağa ek olarak bir ikizkenar haç da çivilenmiştir.

Asa

Kralın sol elinde 50,6 cm uzunluğunda, gümüş levhadan yapılmış, içi boş bir asa bulunmuştur. Üstte, düzleştirilmiş bir kürenin üzerinde sekiz yapraklı bir zambak görülmektedir (Şekil 4.1–2). Bu asa, III. Béla'nın mühründe kralın elinde tuttuğu zambaklı asanın (Şekil 2.1) basit bir taklitidir. Kısa *virga* ya da *sceptrum* ve uzun *baculus* olarak bilinen asalar (Tóth & Szelényi, 2015, s. 253), Roma İmparatorluğu dönemindeki öncüllerinden sonra Avrupa kraliyet nişanları arasında Karolenj döneminde yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Bilinen tasvirlerde hükümdarlar asayı daima sağ ellerinde tutmaktadır.

11. yüzyıla tarihlenen Macar taç giyme asası Romanesk dönemine ait asalar arasında günümüze ulaşan tek örnektir (Tóth, 2018, ss. 39–60). Asanın başını oluşturan kristal küre bir Fâtımî eseridir ve muhtemelen I. István'a, kayınbiraderi olan Kutsal Roma-Cermen İmparatoru II. Heinrich tarafından hediye edilmiştir. Bu nedenle, I. (Aziz) István'a ait bu asa kutsal bir rölik olarak kabul edilmiş ve kullanılmıştır. Ottolar dönemi kısa asa

örneklerinden hareketle Macar kraliyet nişanları arasında değerlendirilebilir.

Macar kraliyet mezarlarından sadece III. Béla'nın asası bilinmektedir. Asa, Avrupa kraliyet mezarlarında da nadiren bulunan bir eser türüdür: örnekleri İngiltere Kralı Edward de Confessor (öl. 1066), Çek Kralı I. Rudolf (öl. 1307), Polonya Kralı Kazimierz III Wielki (öl. 1370) ve Kutsal Roma-Cermen İmparatoru IV. Karl'ın (öl. 1378) mezarlarında gün ışığına çıkarılmıştır (Podlaha & Šittler, 1903, s. 166; Schramm, 1956, s. 757, 949).

Şekil 3. 1. Kral III. Béla'nın tacı; 2. Kraliçe Agnes de Châtillon'un tacı; 3. 12. yüzyıla ait bir kral heykel başı (muhtemelen I. (Aziz) István) (Szentpéteri, 1999); 4–7. Kral III. Béla'nın mezar buluntuları: 4. Enkolpion; 5. Bileklik; 6–7. Bir çift mahmuz (1–2, 4–7. Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár)

Kılıç

Kral III. Béla'nın sol kolunun iç tarafına gümüşten yapılmış, iki tarafı da keskin kısa bir kılıç konulmuştur (Şekil 4.4). Sap dâhil uzunluğu 53,5 cm, kılıç ağzının genişliği 5,3–4,3 cm'dir (Hutai,

1999, s. 51). Mezar için yapılmış olduğu muhtemeldir, çünkü kılıç ağzı hiç keskinleştirilmemiştir. Kabzasının ucu levhadan yapılmış içi boş bir küre ile kapatılmıştır. Biçim bakımından Oakeshott-XI tipine ait bu küçük kılıç, 12. yüzyılda Batı Avrupa kılıçları arasında yaygın bir tip olarak bilinmektedir (Oakeshott, 1994, ss. 27, 31–41).

Kraliyet mezarlarında genelde kılıç bulunmaktadır; örnek olarak III. Lothar (öl. 1132), IV. Rudolf (öl. 1365), IV. Karl ve en tanınmış olarak II. Friedrich'in (öl. 1250) mezarlarında bulunan kılıçlar sıralanabilir (Kenner, 1893, s. 99; Schramm & Mütherich, 1962, No. 170, No. 215).

Şekil 4. Kral III. Béla'nın mezar buluntuları: 1–2. Asa; 3. Tören haçı; 4. Kılıç (Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár)

Bileklik

Kral III. Béla'nın kolunda düşük kaliteli gümüş levhadan yapılmış, 3,5 cm genişliğinde ve 8,4 cm çapında bir bilezik (Şekil 3.5) bulunmuştur (Hutai, 1999, s. 52). Düşük işçilik kalitesi nedeniyle, bunun Batı ve Doğu imparatorluk regaliasının bir parçası olarak tanımlanabilen armillanın (*armillae*) simgesel bir temsili olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Büyük olasılıkla cesaret için verilen Roma askerî *donum militarium* nişanından evrimleşmiş olan armilla (Maxfield, 1981, ss. 89–91), genellikle çift hâlinde, taç giyme törenlerinde ve büyük dinî bayramlarda krallar ve imparatorlar tarafından bir

kıyafet aksesuarı olarak kullanılmıştır (Kovács, 1966, ss. 347–352; Schramm & Mütherich, 1962, No. 174). Macar krallarının taç giyme törenlerinde de çift hâlinde kullanıldığından, 15. yüzyıla ait yazılı kaynaklar da bahsetmektedir (Długoss, 1711, s. 742). Oradea'da Aziz László Bazilikası'nda gömülü Sigismund (öl. 1437) mezarından bir çift yaldızlı gümüş bilezik çifti gün ışığına çıkarılmıştır (Czobor, 1900, ss. 226–228). Bu bölmeli bileziklerin renkli cam süslemeleri, değerli mücevherlerin taklidi olduğunu ve mezar için yapıldığını göstermektedir.

Mahmuz Çifti

Kralın ayaklarının altında yüksek kaliteli yaldızlı gümüşten yapılmış bir çift mahmuz bulunmuştur. Mahmuzlar plakadan dövülmüş, sapları dalgalı ve iki ucu geriye doğru kıvrıktır. Arkada damla şeklinde bir düğme ile son bulmaktadır (Şekil 3.6–7). Bu mahmuz biçimi, erken Orta Çağ Avrupası'nda kullanılan mahmuz türleri arasında en yaygın olanlardan biridir (Nagy, 1898, ss. 60–61) Mahmuzlar ayrıca Orta Çağ Avrupası'ndaki diğer kraliyet mezarlarında da görülmektedir; bu nedenle onların kraliyet nişanları olarak sınıflandırılabilceği düşünülmektedir. Örnek olarak Kutsal Roma-Cermen İmparatoru V. Heinrich'in (öl. 1125) ve Polonya Kralı III. Kazimierz Wielki'in (öl. 1370) mezarlarındaki örneklerden bahsetmek mümkündür (Schramm & Mütherich, 1962, No. 169, No. 190).

Atı kontrol etmede ve uyardırma önemli bir rol oynayan bir savaş aksesuarı olan mahmuz, La Tène kültüründe (MÖ 5–1. yüzyıllar) geliştirilmiştir. Keltler ve ardından Cermenler arasında ortaya çıkmış, ancak daha geniş coğrafyalarda MS 5. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamıştır (Temesváry, 1995, s. 29). Macaristan'daki buluntular arasında ilk ortaya çıkan mahmuzların, 9–11. yüzyıllar arasında tüm Avrupa'da kullanılan Karolenj tipi olduğu bilinmektedir (Veszprémy, 2008, s. 25). Bu tipin özelliği, iki gövdenin paralel ve düz olmasıdır. 11–12. yüzyılın başlarından itibaren, III. Béla'nın mezarında da bulunan kavisli mahmuzlar yaygınlaşmıştır (Nagy, 1898, s. 61).

Kraliyet Mezarlarının Kişisel Objeleri

Kraliyet çiftinin mezarlarında, cenaze için yapılan kraliyet nişanlarının simgelerine (taçlar, kılıç, bilezik, asa, mahmuzlar) ek olarak, kişisel eşyalar da bulunmuştur; buna kralın ve kraliçenin yüzükleri de dahildir.

Erken Orta Çağ Avrupa'sı kraliyet mezarlarında kişisel obje olarak konulmuş, değerli taşlarla, genellikle safir ile süslenmiş büyük altın yüzüklerin örnekleri, Kutsal Roma-Cermen İmparatoru IV. Heinrich'in (öl. 1104) ve Polonya Kralı III. Kazimierz Wielki'in (öl. 1370) mezar buluntuları arasında bilinmektedir (Schramm, 1956, s. 949, Abb. 136; Schramm & Mütherich, 1962, No. 166). Bunun dışında, Kutsal Roma-Cermen İmparatoru II. Friedrich'in (öl. 1250) Palermo'daki lahitinde ve

İngiltere Kralı Edward the Confessor'un (öl. 1066) Westminster Abbey'deki mezarında bulunan altın yüzüklerden yazılı kaynaklar da bahsetmektedir (Schramm, 1956, s. 911; Schramm & Mütherich, 1962, No. 215; diğer örnekler için bkz. Meier, 2013, Abb. 17a–b, d, f–g). Macar kraliyet mezarlarından, V. István'ın (öl. 1272) Budapeşte-Margitsziget'te bulunan mezarında safir kakmalı bir altın yüzük gün ışığına çıkarılmıştır (Vattai, 1958, s. 124, 56. kép). Kral I. (Aziz) István (öl. 1038) özel yüzüğünden Piskopos Hartvik de bahsetmektedir: "...questius est anulus, qui beati viri dextere fuerat impositus...manum cum anulo mirifici operis..." (Szentpétery, 1937–1938, II: s. 237, 438).

Kral III. Béla'nın Yüzüğü

Kral III. Béla'nın sağ işaret parmağında, üzerinde yazıt olan mor almandin kakmalı, altından yapılmış bir yüzük (Şekil 5.1–2) bulunmuştur. Kakmayı tutan pençelerden ikisi çekilerek yüzük kaşı açıldığında altında küçük bir hücre görülmektedir. Yüzüğün çapı 2.8 cm'dir (Czobor, 1900, s. 216). Yüzük kaşının formu başlangıçta yuvarlak bir taş için yapılmış olduğuna işaret etmektedir ve hücre içine mevcut yazıtlı almandin kakma daha sonra yerleştirilmiştir.

Kakma üzerindeki "*Abd Allāh ibn Muḥammad*" ('Muhammed'in oğlu Abdallah')¹³ yazıtı Arap harfleriyle yazılmış olup soldan sağa oyulmuştur; bu da onun bir mühür olarak kullanıldığını göstermektedir (T. Nagy, 2016, s. 52). Bu kaboşon taşının alt kısmı ovaldır, üst kısmı ise daha sonra yuvarlak hâle getirilmiştir; yani başlangıçta oval şekilli bir mühür olarak yapıldığı düşünülebilmektedir. Taşı tutan dört pençeden biri yazıya hafifçe taşmıştır; bu durum, artık mühür olarak kullanılmadığını göstermektedir. Yüzüğün çemberi değiştirilmiş, daha doğrusu genişletilmiştir (Czobor, 1900, s. 215). Yeni kakmanın yerleştirilmesinin, yüzük genişletildiği sırada gerçekleşmiş olduğu muhtemeldir.

Çağdaş kaynaklara dayanarak, III. Béla'nın ağırlığının 100 kilogramı aştığı bilinmektedir (Éry vd., 2008, s. 11); bu nedenle kralın daha eski bir yüzüğü kendisi için dönüştürdüğü ve kraliyet hazinesindeki bir mührün yüzük başına dönüştürüldüğü sonucuna varılmaktadır.

III. Béla'nın altın yüzüğünün biçimine bakıldığında, Bizans ürünü olma ihtimali yüksektir. Kakmayı tutan pençelerin biçimi de bunu göstermektedir; benzer pençelerin Orta Bizans dönemine ait mücevherlerde yaygın olarak görüldüğü bilinmektedir. Konumuz açısından önemli bir örnek olarak, Macar Kutsal Tacı'nın *corona graeca* kısmındaki taş kakmalarının pençelerinden de bahsedebilir. Yüzüğün diğer bir özelliği olan, kaşı altındaki küçük hücreye dönersek, literatürde "zehirli yüzükler" olarak bilinen bu tür yüzüklerin ana işlevinin, özellikle aziz kalıntıları olmak üzere

küçük kişisel nesnelere barındırmak olduğu düşünülmektedir (Cherry, 1981, s. 57; Waldie, 2001, ss. 60–65). Doğu Asya kökenli bu yüzük türünün Bizans örnekleri oldukça nadirdir,¹⁴ buna karşılık 15-16. yüzyıl Rönesans Avrupası'nda geniş ölçüde yayılmıştır (Tikkanen, 1998).

Yüzüğün kakması gibi Erken İslam dönemine ait, İran kökenli, benzer nitelikte, oval şekilli ve yazıtlı mühürler çeşitli Avrupa koleksiyonlarından bilinmektedir,¹⁵ ancak bu tür mühürlerin ikinci kullanımına ilişkin tek örnek olarak III. Béla'nın mezarında bulunan yüzük kabul edilmektedir.

Ayrıca, Constanza de Aragón'un (öl. 1222) tacında da Arapça yazıtlı bir kakma görülmektedir (Seipel, 2004, Abb. 26). Taç, Macar Kutsal Tacına benzeyen bir *kamelaukion* tipindedir ve çapraz kayışının ortasına monte edilmiş oval garnet kaboşon üzerinde Arapça "*In Dio Isā b Gibair s'affida*" ('İsa b. Gibair Tanrı'ya güvenir')¹⁶ yazılıdır. İlginç bir nokta ise Constanza de Aragón, Macar Kralı III. Béla ve Agnes de Châtillon'un ilk oğlu olan Kral Imre'nin (1196–1204) eşi olmasıdır. Imre'nin ölümünden sonra Kutsal Roma-Cermen İmparatoru'nun karısı olmuştur.

Şekil 5. 1–2. Kral III. Béla'nın yüzüğü (1. T. Nagy, 2016; 2. Czobor, 1900); 3–5. Kraliçe Agnes de Châtillon'un yüzüğü (3. Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár; 4. Kiss, 2023; 5. Czobor 1900)

İslam dünyasında üretilmiş ve 12–13. yüzyıllarda Haçlı Seferleri sırasında Avrupa'ya taşınmış çok sayıda nesne, kaliteli işçiliği ve egzotik görünümü nedeniyle Orta Çağ Avrupası'nda değer kazanmış ve sıklıkla rağbet görmüştür; bu objeler dönüştürülmüş ve yeniden kullanılmıştır. Hatta Macar Kralı III. Béla gibi bazı

¹³ Ignác Goldziher'in okumasıdır (Czobor, 1900, ss. 215–216; Dercsényi, 1943, s. 48).

¹⁴ Örnek için bkz. Bosselmann-Ruickbie, 2011, s. 120, Abb. 177a–b.

¹⁵ Örnekler için bkz. Kalus, 1981; Kalus, 1986, No. 1.1.1, 1.3.8; Porter, 2011, No. 41, 51, 65, 73, 82–83, 85 ve 290; 2022, ss. 275–290.

¹⁶ Michele Amari'nin okumasıdır (Amari, 1885, II: ss. 15–16).

hükümdarların, İslami paraları örnek olarak kendi paralarını bastıkları da bilinmektedir.¹⁷

Orta Çağ Hristiyan Avrupası'nda, İslami nesnelere yönelik tutum, en iyi şekilde Orta Doğu ile yakından ilişkili bir şehir devleti olan Venedik'te, günümüze kadar ulaşmış İslami objelerde gözlemlenmektedir. San Pietro di Castello Bazilikası'nda bulunan Aziz Petrus tahtı bunun en iyi örneklerinden biridir (Carboni, 2007, No. 87). Taht, farklı mermer parçalarından yapılmıştır; sırtlığı muhtemelen Haçlı Seferleri sırasında Suriye'den Venedik'e taşınan İslami bir mezar taşıdır. Bu mermer parçaları tahta yerleştirilerek şehrin piskoposluk kilisesinde tamamen yeni bir işlev ve anlam kazanmıştır. Üzerine Kuran'dan alıntılar kazanmış olmasına rağmen, yüzyıllar boyunca havari Aziz Petrus'un asıl tahtı olduğuna inanılmıştır.

Bunun dışında, Venedik'teki San Marco Bazilikası'nın hazinesinde yüzyıllar boyunca kutsal emanet veya litürjik eser olarak kullanılan birçok İslami nesne arasında, altın tabanlı bir kadeh şeklinde rölikere dönüştürülmüş Fâtımiler dönemine ait bir kuvars şişe de bulunmaktadır (Contadini, 2010, Pl. 1.2). Şişenin boynu etrafında Kûfi yazı türüyle yazılmış "[sahibine] *bereket ve izzet*" yazıtından, şişenin başlangıçta dünyevî amaçlar için yapıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, şişe etrafındaki altın bantlardan birinin üzerine kazanmış Latince "*hic est sanguis XRI*" ('Mesih'in kanıdır') yazıtı nedeniyle kutsal bir emanet olarak saygı görmüştür (Contadini, 2010, ss. 47–48). Büyük ihtimalle bu kuvars şişe, röliker olarak, yani içindeki kutsal emanetle birlikte Venedik'e getirilmiş ve altın taban üzerine daha sonra, 13. yüzyılın ortalarında monte edilmiştir. Altın bantlar, özel günlerde San Marco başpiskoposunun bu kutsal emaneti uzun bir zincirle boynuna asarak cemaate göstermesine hizmet etmiştir (Pasini, 1885, ss. 25–26). Bunun dışında, özellikle İber Yarımadası kökenli ve röliker olarak kullanılan yazıtlı başka İslami nesnelere de bilinmektedir.¹⁸

Yukarıda bahsettiğimiz örnekler ve Orta Çağ Hristiyanlığında seküler İslam eserlerinin kutsal bir bağlamda kullanımına ilişkin bilinen diğer örnekler, Arapça yazıtların bir dekorasyon unsuru, hatta daha çok Kutsal Topraklar ile ilişkilendirilen motifler olarak yorumlandığını göstermektedir. Dolayısıyla, üzerinde Arapça bir yazıt bulunan İslami bir objenin, bir Hristiyan kutsal emanetini saklamak veya diğer dinî amaçlar için son derece uygun olduğu düşünülmüştür. Benzer şekilde, Arapça yazıtlı veya yazıt olmayan İslami tekstiller kutsal emanetleri sarmak için sıklıkla kullanılmıştır. Buna ek olarak, İslami bir nesne olmamasına rağmen, sahte Arapça harflerle süslenmiş objelerin de kutsal gibi gösterildiği bilinmektedir (Mack, 2002, ss. 51–71). III. Béla'nın yüzüğüne geri dönersek, kanımızca bir zamanlar Müslüman bir

kişi için yapılmış olan bu mührün Kutsal Topraklar'dan Macar kraliyet hazinesine ulaşmış olma ihtimali yüksektir.

Ancak literatürde başka bir olasılık da ileri sürülmüştür. Sicilya'da Kont I. Ruggero (1071–1101) döneminden itibaren Arapçanın, kamu yönetiminde kraliyet temsilinin propagandacı bir unsuru olarak yaygın biçimde kullanıldığı bilinmektedir (Johns, 2002, ss. 77–78). Bundan yola çıkarak Endre Tóth, söz konusu mührü Norman-Sicilya sanatına ait bir nesne olarak değerlendirmişti. Ona göre yüzüğün içine yerleştirilen mühür, daha erken bir dönemde Macar Kralı Könyves Kálmán (1095–1116) Sicilya kökenli eşi Felicia d'Altavilla aracılığıyla Macar topraklarına ve kraliyet hazinesine ulaşmıştır (Tóth, 2018, s. 155).

III. Béla için bu mühür, üzerindeki Arapça yazı nedeniyle Kutsal Topraklar'la ilişkilendirilen bir nesne hâline gelmiştir. Kralın kişisel bir nesnesi olduğu ve bu nedenle onu, aynı zamanda kutsal emanet muhafazası işlevi de gören yüzüğüne kaş olarak monte ettirdiği düşünülmektedir. Bu hâliyle yüzük, Kral III. Béla'nın haçlı ruhuna atıfta bulunmaktadır.

Kraliçe Anne de Châtillon'un Yüzüğü

Kraliçenin mezarında bulunmuş altın yüzüğün başına, yarım küre şeklindeki yuvaya, bir balık veya yılan alt gövdeli, arp çalan bir sirenin oyulmuş figürüyle süslenmiş bir almandin kaboşon yerleştirilmiştir (Şekil 5.3–5). Figür, güçlü kaslar ve kalçalarla tasvir edilen bir yaratık olup antik dönem etkilerini yansıtmaktadır. Yüzüğün çapı 2 cm'dir (Czobor, 1900, s. 218).

Antik Çağ'da kuş alt gövdeli siren tasviri yaygınken ve Bizans kültüründe bu gelenek büyük ölçüde korunmuşken, Erken Orta Çağ'da, Karolenj ve Ottolar dönemlerinden itibaren Batı Avrupa'da, özellikle *Bestiarium* olarak adlandırılan eserlerde, sirenler yılan veya balık kuyruklu bir kız veya kadın figürü olarak tasvir edilmeye başlanmıştır (Holford-Strevens, 2006, ss. 16–51; Medeiros, 2021, ss. 51–64).

Fransa'nın kuzey ve batı bölgelerinde, ayrıca Lüksemburg ve Felemenk'te bu siren figürü Mélusine ile ilişkilendirilmiştir.¹⁹ Mélusine, Erken Orta Çağ Avrupası'nın birçok soylu ailesi tarafından ataları arasında sayılmıştır; bunlar arasında 1098–1268 yılları arasında varlığını sürdüren Antakya Prenslığı'ni ve 1099–1291 yılları arasında var olan Kudüs Krallığı'nı yöneten Frank kökenli Lusignanlar ve Norman kökenli Anjoular da bulunmaktadır. Hatta Lusignan ailesinin kadın üyelerinden biri – Agnes de Châtillon'un ölümünden kısa bir süre önce doğan – Mélusine de Lusignan, onun adını taşımaktadır (Painter, 1955, ss. 374–384). Lusignan ailesi muhtemelen bu efsaneyi, Mélusine'nin anne tarafından ataları olan Anjou kontlarından miras almıştır. Bu efsaneye göre, atalarından biri olan Anjou Kontu Folk (öl. 1143),

¹⁷ III. Béla'nın sahte Arap sikkeleri hakkında daha fazla literatür için bkz. T. Nagy, 2016, ss. 53–57.

¹⁸ Örnekler için bkz. Rosser-Owen, 2015, ss. 39–64; Shalem, 1995, ss. 24–38.

¹⁹ Melusine figürü hakkında bkz. Maddox & Sturm-Maddox, 1996; Zeldenrust, 2020.

1131–1143 arasında Kudüs Kralı ve 1131–1136 arasında Antakya Prensiği'nin hâkimi olarak Mélusine ile evlenmiştir (Painter, 1955, s. 378).

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Macar Kraliçesinin özel bir figürle süslenmiş yüzüğünün büyük olasılıkla bir aile yadigarı olduğu düşünülmektedir. Büyük ihtimalle bu yüzük annesi, Antakya Prensesi Constance'nin 1163 yılındaki ölümü üzerine dokuz yaşındaki Agnes de Châtillon'a bırakılmıştır. Prenses Constance, Antakya Prensiği'nde 33 yıl (1130–1163) hüküm sürmüştür, ancak bu süre boyunca vekiller – 1131 ile 1136 yılları arasında tam efsaneye göre Mélusine'nin kocası Kudüs Kralı Anjou Fulko – tarafından yönetilmiştir. Mélusine ile ilişkilendirilen figürün yer aldığı yüzüğün de bu dönemde yapılmış olduğu düşünülmektedir.

Kraliçenin Giysi Kalıntılarına Kısa Bir Bakış

Kraliçenin mezarında dantel ve ipek giysi kalıntıları bulunmuştur. Bunlardan, ortasında yıldız bulunan rozet biçimli dantel parçalar yaldızlı gümüş metal ipliklerle yapılmış saç filesi veya başlık parçaları olarak değerlendirilmiştir. Bu tip örme başlıklarının kökeni 12–13. yüzyıl Fransası'na kadar uzanmaktadır (Sipos, 1999, s. 64). Kraliçe, altın ipliklerle işlenmiş ipekten yapılmış ve kenarına metal ipliklerle dikilmiş, kenarı dalgalı ve fırfırlı bir peçe takmıştı. Az sayıdaki tekstil kalıntılarına rağmen, kraliçenin defin giysisiyle değil, süslü bir tören elbisesiyle gömüldüğü anlaşılmaktadır.

Kral III. Béla iktidar programının simgeleri

III. Béla mezarındaki objeleri arasında, yorumlanmaları açısından bakıldığında, tören haçı ve kralın göğsünde bulunan *enkolpion* en ilginç olanlardır. Varsayımımıza göre bu nesnelere III. Béla'nın iktidar habitusuyla ilgilidir ve kralın iktidar programının en önemli unsurlarına atıfta bulunmaktadır.

Tören haçı

III. Béla'nın sağ tarafında, haçlı küre yerine, biraz düşük kaliteli olduğu için yerli, yani Macar Krallığı'nın topraklarında yapılmış olduğu düşünülen bir haç bulunmuştur (Şekil 4.3). Döküm tekniğiyle yapılmış, yaldızlı bronz haç 22,5 cm uzunluğundadır. Haçın üstteki kolunun ucuna yerleştirilen kare levhada yazıt bulunmamaktadır. Haç, aşağıdan konik bir sapın bağlandığı iki yarından oluşan preslenmiş küresel bir tabana tutturulmuştur. Üzerindeki İsa'nın çarımhtaki tasviri kabadır; kısa sakallı İsa hâlâ hayattadır ve dik bir duruşta tasvir edilmiştir. Kolları düz, çivilerle delinmiş avuç içleri açıktır, bacakları da bitişiktir.

²⁰ Örneğin Hildesheim Chatedral Museum koleksiyonunda bulunan gümüş Bernward haçı (Kirmeier vd., 2002, ss. 344–345), Köln haçı (Legner, 1972, II: Abb. 11).

²¹ Orta Çağ'a ait Csapdi (Fejér İli, Macaristan) kilisesinin apsisinde bulunmuş mezardaki korpus (Pamer & Kovács, 1994, 13–14. kép); Szabadbattyán–Somló-domb (Fejér İli, Macaristan) arkeolojik alanda yine bir kilisenin kalıntıları arasında ve Somogykéthely'de (Somogy İli,

Başındaki taç dardır ve “V” şeklinde gravürlerle tasvir edilen perizonyumu bir kemerle tutulmaktadır.

İsa'yı bu şekilde tasvir etmenin kökeni Karolenj ve Ottolar dönemi geleneklerine kadar uzanabilmektedir; benzer örnekler Avrupa'da 10–12. yüzyıllara ait eserlerde iyi bilinmektedir.²⁰ Bu özelliklere sahip İsa tasvirleri Macar Krallığı'nda 12. yüzyıl ortasında ortaya çıkmaktadır (Kovács, 1966, s. 8) ve yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaştığı söylenebilir. Korpusun en yakın paralelleri Székesfehérvár çevresinden bilinmektedir;²¹ bundan yola çıkarak tören haçının bu bölgede çalışan atölyelerden birinde yapılmış olduğu düşünülmektedir.

III. Béla'nın mezarından gün ışığına çıkan haç ile ilgili araştırmalarda iki teori ortaya konmaktadır. Bazı araştırmacılara göre, söz konusu nesne bir tören haçtır ve bu durum, III. Béla'nın taç giyme töreninin Bizans ritüellerine göre gerçekleştirildiğine atıfta bulunmaktadır (Kovács, 1966, s. 5; Tóth, 2005–2006, ss. 149–154). Tören haçları, Bizans imparatorlarının taç giyme törenlerinde önemli bir rol oynamıştır. Ritüelin önemli bir kısmı, imparatorun saltanatını sembolik olarak kilisenin hizmetine sunmasıdır. Bu vesileyle kiliseye sunulan hediyeler, bizzat imparatorun önderliğinde, sağ elinde haç, solunda asa bulunan bir geçit töreniyle Ayasofya'nın taç giyme töreninin hazırlık altlarına taşınmaktaydı.²²

Öteki teoriye göre, kralın sağ tarafında bulunan haç bir hac haçtır (Érdy, 1853, s. 46; Szabados, 2016, s. 197) ve kralın mezarına yerleştirilmesi, iyi bilinen bir gerçeğe, III. Béla'nın Kutsal Topraklar'a hac ziyaretine gitmeyi ahdettiğine işaret etmektedir. III. Béla buna çok niyetlenmişse de bunu gerçekleştirilememişti ve haca gitme işini ikinci oğlu, daha sonraki Kral II. András'a (1205–1235) bırakmıştı. Dolayısıyla, kralın mezarındaki bu haç, III. Béla'nın ahdinin, öbür dünyada sözünü yerine getirmesinin bir sembolü olarak yorumlanabilmektedir.

Avrupa'da 11–13. yüzyıldan günümüze kalan haçlar gibi, III. Béla'nın mezarındaki haçın alt kısmının tasarımı da bir şeye monte edildiğini düşündürmektedir. Bu dönemdeki haçların iki amacı olduğu iyi bilinmektedir; kaide üzerine tutturulduğunda altar üzerine konulmuştur (*crux altaris* ya da *crux pedunculata*); ya da uzun bir sapa monte edildiğinde dini geçit töreninde kullanılmıştır (*crux processionalis*).

Latin Kilisesi'nde, haçın altar üzerine konulması geleneği 11. yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkmıştır; Papa II. Innocentius 1200 civarında yazdığı *De sacro altari mysterio* adlı eserinde, ayin sırasında altarda yer alan iki şamdan arasında bir haçın bulunması

Macaristan) bilinmeyen bir şekilde bulunmuş örnekler (Mikó & Takács, 1994, Kat. II-12, II-14).

²² 10. yüzyıl Bizans kaynakları, taç giyme törenleri hakkında detaylı bilgi vermektedir; en önemlileri VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un *De ceremoniis aulae Byzantinae* (Reiske, 1829) ve Pseudo-Cordimis'in *De officialibus palatii* (Bréhier, 2003, ss. 22–23) adlı eserleridir.

gerektiğinden bahsetmektedir (Bloch, 1992, s. 16). 12. yüzyıldan itibaren dinî geçit törenlerinde tören haçının kullanılması da zorunlu hâle gelmiştir (Bloch, 1992, s. 17; Marth, 1988, ss. 50–52).

III. Béla'nın mezarındaki haçın yanı sıra, Avrupa kraliyet mezarlarında tek bir haç örneği olarak, Kastilya Kralı VIII. Alfons de Castilla'nın (öl. 1214) mezarına, kralın 1211'de Mağriplilere karşı kazandığı zaferin simgesi olarak konulmuş bir haç bilinmektedir (Meier, 2002, s. 112, Fig. 50). Yani, haçların Orta Çağ Avrupası'nda hükümdarların monarşik reprezentasyonunun bir parçası olmadığını söylemek mümkündür. Bu yüzden Macar kralının mezarına bu haçın konulmasının sebebini tespit etmek yeterince güçtür.

Kanımcı, III. Béla'nın mezarında küre yerine haç kullanılması, onun kendisini öncelikle Kilisenin hamisi ve koruyucusu olan bir hükümdar olarak sunmak istediğini düşündürmektedir. Bu açıdan III. Béla, I. (Aziz) István'ın izinden giden bir hükümdar olarak görünmek istemiştir. En çok kilise ve manastır kuran Macar krallarından biri olduğu da bilinen bir gerçektir; bunun yanı sıra belki de aynı nedenle, I. István'ın tacına benzeyen haçlarla süslenmiş bir taçla gömülmek istemiştir.

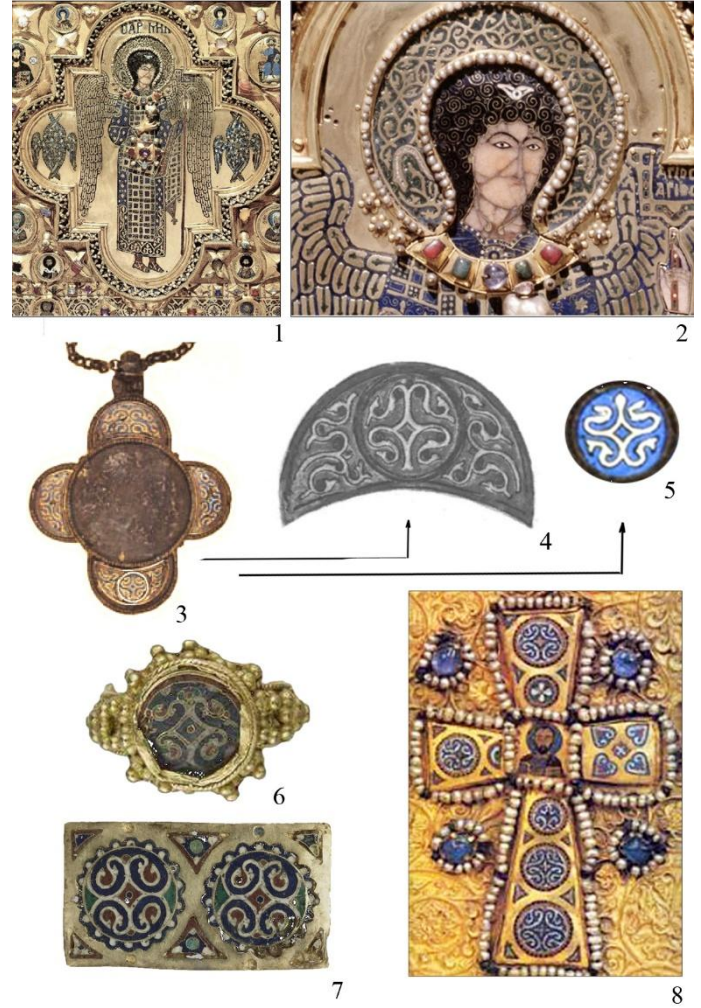
Bununla birlikte, kralın mezarındaki tören haçı büyük olasılıkla Bizans imparatorlarının Kutsal Haç rölik kültürüyle de ilişkilendirilebilmektedir. Bu bağlamda, daha önce bahsettiğimiz gerçeğe atıfta bulunmak gerekir; III. Béla, Bizans imparatorlarını birçok yönden takip etmeye çalışmıştı. Bizans emperyal kültürlerinden biri olan Kutsal Haç rölik kültürü, Bizans imparatorunun "ikinci Mesih" olduğu fikrinden doğmuştur. Ayrıca, Kutsal Haç röliğinin Bizans İmparatorluğu'nu koruma ve zafer getirme özelliğine sahip bir simge olduğu da düşünülmektedir. Bu nedenle Kutsal Haç röliği, savaşa giden Bizans imparatorunun önünde taşınmıştır.²³

Bu durum, VII. Kōnstantinos Porphyrogennētos'un *De ceremoniis aulae Byzantinae* adlı eserinde düzenlenmiştir (Reiske, 1829, s. 485). 12. yüzyılda çok popüler olan Hristiyan teolog Honorius Augustounensis ise bundan şu şekilde bahsetmişti: "*Crux ante Augustum portatur, ut in omnibus regem Christum sequatur*" (Schramm & Mütherich, 1962, s. 102).

Tüm bunlardan hareketle, III. Béla'nın mezarına konulan tören haçı, Bizans imparatorlarının Kutsal Haç röliğinin yerini almış olabilir; yani kralın mezarında bir sembol, daha doğrusu bir iktidar sembolü olarak da değerlendirilmesi mümkündür. Kutsal Haç kültürünün benimsenmesi, III. Béla'nın eski Bizans emperyal

iddialarına ve Macar-Bizans birliği yaratmaya yönelik yoğun çabalarına da atıfta bulunmaktadır.

III. Béla mezarında ortaya çıkan haç, birkaç onarımın izlerini de göstermektedir. Bütün bunlardan hareketle, haçın Székesfehérvár bazilikasının teçizatına ait olduğu ve tören haçı olarak kullanıldığı, Kral III. Béla'nın cenazesi sırasında oradan çıkarılıp mezara, kralın iktidar sembolleri arasında yer alan Kutsal Haç röliği yerine yerleştirildiği varsayılmaktadır.

Şekil 6. 1–2. Pala d'Oro üst kısmında başmelek Mikail tasviri; 3. III. Béla'nın mezarında bulunmuş enkolpionun son restorasyondan önceki durumu (Evans & Wixom, 1997); 4–5. Enkolpionun hilal şeklinde kakmalarından biri (4. Czobor, 1900); 6. Altın yüzük, Musée de Cluny; 7. Plaka süsleme, Louvre Bizans Koleksiyonu; 8. Hahuli triptiği olarak adlandırılan Theotokos ikonadaki emayeli haç

Enkolpion

Kral iskeletinin göğsünde, gümüş bir zincire asılmış, dört yapraklı yonca şeklinde büyük bir yıldızlı gümüş *enkolpion*²⁴

²³ Kutsal Haç rölik kültürü, Bizans'tan Latin imparatorlarına ve Norveçli hükümdarlara da geçmiştir. Cermen İmparatorluğu'na da Bizans'tan gelmiştir ve en önemli kanıt olarak, imparatorluk nişanları arasında yer alan Reichkreuz'un (Schatzkammer, Viyana) gösterildiği söylenmektedir (von Fillitz, 1954, No. 156).

²⁴ Antik Çağ'da *enkolpion*, başlangıçta bir ip veya zincir üzerinde boyuna takılan bir amulet anlamına gelmiştir. Daha sonra Hristiyanlıkta, formu değiştirilerek, üzerindeki tasvir ya da yazıya göre koruyucu bir rol yüklenen dekoratif madalyon anlamı kazanmıştır. MS 4. yüzyıldan itibaren Bizans'ta yaygın olan *enkolpion*lar arasında, en çok çeşitte,

bulunmuştur (Şekil 3.4). Ön ve arka plakaları arasındaki geniş yan bant ve menteşeli kapanma sistemi, orijinalinde bir röliker olduğunu göstermektedir. Boyutu 8 × 6,7 cm'dir (Hutai, 1999, s. 51). Esas itibarıyla, sarkaçın iki tarafında, kemerli yaprak şeklindeki dört parça, mavi zemin üzerinde beyaz renkli stilize edilmiş sarmaşık dalı motifi ve kırmızı noktalarla süslenmiş mine kakmalarla doldurmuştur, ancak bulunduğu geriye sadece dört mine süs parçası kalmıştı. Sarkaçın her iki tarafının ortasında bulunan büyük yuvarlak kısım da bulunduğu boştur, ancak üzerlerinde mine süslerine ait lehim izleri görülmektedir. Yaprakların arasında görülen lehimlenmiş bronz tellere inciler ya da başka boncuklar dizilmiştir, ancak bu süsler zamanla kırılmıştır.

Kral mezarını ortaya çıkartan arkeolog János Érdy tarafından hazırlanmış kısa kazı raporuna dayanarak, *enkolpion* hasar görmüş hâlde bulunmuştur (Czobor, 1900, ss. 211–213); yani mezara başlangıçta da hasarlı bir pandatif konulmuş olabilir. Buna dayanarak, dört yapraklı yonca biçimli pandatif III. Béla tarafından takılmadığı, yani kralın kişisel bir eşyası olmadığı; ancak benzer bir madalyonun, daha çok bir rölikerin yerini aldığı varsayılmaktadır.

Orta Çağ kraliyet mezarlarında pektoral haçlar nadirdir; Kutsal Roma İmparatoru III. Lothar (öl. 1137), Avusturya Dükü IV. Rudolf (öl. 1365) ve İngiltere Kralı V. Henrik'in (öl. 1422) mezarlarında, cenaze töreni için yapılmış basit kurşun haçlar bilinmektedir (Kenner, 1893, s. 99; Schramm & Mütherich, 1962, No. 169, No. 170). Ancak relik niteliğindeki bir göğüs süsüne dair yalnızca tek bir örnek bilinmektedir; bu örnek Büyük Charlemagne'in (ö. 814) Aachen'deki mezarından gelmektedir. 1000 yılında Kutsal Roma İmparatoru III. Otto, Charlemagne'in mezarını açtırmıştır. Bu olayı muhtemelen 1012 ile 1018 yılları arasında aktaran Merseburg piskoposu Thietmar, imparatorun üç göğüs süsüyle birlikte defnedildiğini, bunlardan en gösterişlisinin ise imparator tarafından çıkarıldığını belirtmiştir.

Uzun süre boyunca bu nesne, geleneksel olarak 801 yılında Abbâsî halifesi Harun al-Rashid'in, Kudüs'teki Kutsal Kabir'in anahtarları, Kudüs sancağı, bir fildişi boru ve bir Dmaşk kılıcıyla birlikte hediye ettiği düşünülen ve "Charlemagne'in tılsımı" olarak bilinen sarkaçla özdeşleştirilmiştir (Imhof & Winterer, 2013, s. 104).

Günümüzde Reims'te, Musée du Palais du Tau koleksiyonunda bulunan ve 5–6. yüzyıl hac ampullalarına benzer formda olup antik değerli taşların ikincil kullanımıyla 9. yüzyılda üretilmiş bu rölikerle ilgili olarak, son araştırmalar önceki bilgilerin önemli bir kısmını doğrulamamıştır (Panczer vd., 2019, ss. 44–45). Charlemagne'a atfedilen söz konusu röliker 19. yüzyılın

başında yeniden düzenlenmiş; bugün içinde bulunan Mesih'in çarmihına ait parçalar bu sırada yerleştirilmiş, Orta Çağ kaynaklarına göre daha önce içerdiği Meryem'e ait saç teli ise değiştirilmiştir. Sarkaç zinciri de aynı dönemde yapılmış, ön yüzündeki büyük safir taş camla ikame edilmiştir. Bu nedenle söz konusu nesne yalnızca ihtiyatla değerlendirilebilecek, güvenilirliği sınırlı bir veri olarak kabul edilmelidir.

Macaristan'da Kutsal Haç rölik kültü 11. yüzyıldan Matthias Corvinus dönemine (1458–1490) kadar izlenebilmektedir (Kovács, 1966, s. 5); bu nedenle, III. Béla'nın göğsünde bulunan *enkolpionun* içinde başlangıçta zafer getirdiğine inanılan bir Kutsal Haç röliği, Mesih'in çarmihından bir parçası bulunmuş olması oldukça muhtemel görünmektedir.

III. Béla'nın mezarında tespit edilen tören haçı bağlamında daha önce de ifade ettiğimiz üzere, söz konusu nesne, Bizans sarayında tanınan zafer getirici Kutsal Haç rölik kültü ile ve haçın bir iktidar sembolü olarak hükümdarlık regalyaları arasına dâhil edilmesiyle ilişkilendirilebilir; bu çerçevede, kralın mezarına yerleştirilen tören haçı kısmen taşınabilir Kutsal Haç röliğini de simgelemiş olmalıdır. Buna ek olarak, III. Béla'nın boyunda taşınan (muhtemelen bir göğüs haçı içine yerleştirilmiş) zafer getirici bir Kutsal Haç röliğine de sahip olmuş olabileceği düşünülebilir. Bu varsayım, dolaylı bir kaynak verisinden hareketle de ileri sürülebilmektedir.

III. Béla'nın babası II. Géza'nın 1152 tarihli Rus seferiyle bağlantılı olarak, İpatyev Kroniği'nde ilginç bir veri korunmuştur; buna göre Géza'nın küçük bir haçı – bağlamdan anlaşıldığı üzere boyunda taşınan bir Kutsal Haç röliği – vardı ve Galiçya Prensi Vladimir'in barış akdi sırasında bunun üzerine yemin etmesi gerekmiştir. Kronik ayrıca bu haçın bir zamanlar I. (Aziz) István'a ait olduğunu da belirtmektedir (Frolow, 1961, s. 330); ancak I. István'ın gerçekten böyle boyunda taşınan bir Kutsal Haç röliğine sahip olup olmadığına dair herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Muhtemelen, İpatyev Kroniği'nde zikredilen ve II. Géza'ya ait olan zafer getirici Kutsal Haç röliği, onun soyundan gelenler için de değerli bir emanet olarak kalmıştır. III. Béla'nın Kutsal Haç röliğine gösterdiği saygı göz önünde bulundurulduğunda, kralın mezarına yerleştirilen, haç formunu stilize eden dört yapraklı, hasarlı ve eksik *enkolpionun*, muhtemelen bu hanedan mülkiyetindeki Kutsal Haç röliğini simgelediği düşünülebilir.

III. Béla'nın çağdaşları arasında, I (Barbarossa) Friedrich (öl. 1190) ile bağlantılı olarak da boyunda taşınan bir Kutsal Haç röliğine dair bilgi bulunmaktadır. Friedrich'in büyükannesi Wulfhild, akrabası olan Bizans İmparatoriçe Piroksa-Eirene'den haç içine yerleştirilmiş, zafer getirici bir rölik talep

çinde azizlerin kalıntılarının veya Kutsal Topraklar'dan getirilen hediyelik eşyaların korunduğu haç biçimli sarkaçlar bilinmektedir (Campbell & Cutler, 1991, s. 700; Drpić, 2018, ss. 202–212).

etmiş; Frederick I Barbarossa bu röliği savaş sırasında boynunda taşımış ve daha sonra imparatoru tasvir eden bir heykelin boynunda muhafaza edilmiştir (Grundmann, 1959, ss. 13–14).

Kutsal Haç röliği içerdiğini düşündüğümüz sarkaç, ayrıntılı tanımlamalarında Bizans yapımı olarak değerlendirilmiştir (Czobor, 1900, ss. 212–213); ancak daha sonra araştırmacılar, eseri oybirliğiyle Bizans sanatının etkisi altındaki Güney İtalya–Sicilya emaye sanatına ait bir örnek olarak kabul etmişlerdir (Deér, 1952, s. 29; Kiss, 2020, s. 30; Kovács, 1966, s. 17; Tóth, 2005–2006, s. 155). Ancak bu görüş bazı güçlüklerle karşılaşmaktadır; zira Güney İtalya'nın 11–12. yüzyıl buluntuları arasında bugüne kadar benzer nitelikte tek bir eser dahi bilinmemektedir. Araştırmacılar başlıca, San Marco Bazilikası'nda bulunan Pala d'Oro'nun ortasında yer alan ve Başmelek Mikail'i tasvir eden dört yapraklı madalyona (Şekil 6.1–2) atıfta bulunmuşlardır; oysa bunun, altar paravanının diğer bazı bölümleriyle birlikte yaklaşık 1105 yılında Konstantinopolis'ten Venedik'e getirildiği bilinmektedir (Bettini, 1984, s. 39); dolayısıyla söz konusu eser gerçekte Bizans yapımıdır.

III. Béla'nın mezarından çıkan sarkaç, eksik ve hasarlı bir durumda ele geçtiği için, başlangıçta bunun eski bir eser olduğu ve 11. yüzyıla tarihlendiği varsayılmıştır. Güney İtalya kökenli olduğunu düşünen Endre Tóth ise, Székesfehérvár'daki bazilikada ortaya çıkarılan mezarın III. Béla'ya değil, Macar Kralı Könyves Kálmán'a ait olduğunu ileri sürmüştür. 1097 yılının geç ilkbaharında, Sicilya Kontu I. Roger'nin (1071–1101) kızı Felicia de Hauteville ile evlendiği, kaynaklardan bilinmektedir. Bu bağlamda, *enkolpionun* Könyves Kálmán'ın eşi aracılığıyla Norman kraliyet sarayından Macar kraliyet hazinesine geçmiş olabileceğini savunmuştur (Tóth 2018, s. 155).

Şimdiye kadar söz konusu özgün sarkaç ile ilgili detaylı bir analiz yapılmamıştır. Bu sefer bu boşluğu doldurmayı hedeflemekteyiz. Ancak şimdiden vurgulamak gerekir ki, sarkacın formuna veya bezemesinin belirli ayrıntılarına ilişkin paraleller bilinmekle birlikte, bütününe yakın bir paralel mevcut değildir; başka bir ifadeyle, tamamen eşsiz bir nesne söz konusudur.

Dört yapraklı biçim, tek başına stilize edilmiş bir haçtır; bununla birlikte dört sayısı ve onunla ilişkilendirilebilecek tüm biçim ve motifler, Hristiyan sembolizmde önemli bir rol oynar; dört, haçın dört koluna ve dört İncil yazarına işaret eder, ayrıca bütünlüğü ve mükemmelliği simgeler (Rest, 1982, s. 36). Bu nedenle dört yapraklı biçim, Avrupa'da Gotik ve Rönesans

sanatında son derece yaygın bir motif hâline gelmiştir; özellikle 12. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan ve 13. yüzyılda en parlak dönemini yaşayan Limoges mine sanatının en gözde unsurlarından biri olmuştur.²⁵ 12. yüzyıldan itibaren bu biçim, sarkaç olarak ve hatta III. Béla'nın mezarından bilinen *enkolpiona* benzer biçimde, iki yüzlü ve çoğu zaman mine bezemeli rölikerler olarak da karşımıza çıkmaktadır (Heinzel vd., 2022, ss. 184–191).

Bizans buluntu grubunda ve Bizans etkisi altındaki bölgelerde her ne kadar daha az örnekle karşılaşsak da dört yapraklı formun Bizans sanatındaki varlığı erken dönemlerden itibaren kesintisiz biçimde izlenebilmektedir; göğüs haçlarının merkezinde,²⁶ mücevherlerde,²⁷ ikonol sarkaçlarda ve zincirlerin bağlantı elemanlarında,²⁸ hatta mimari bir unsur²⁹ olarak da karşımıza çıkmaktadır; özellikle 10–12. yüzyıl malzemesinde daha yoğun biçimde görülür. Bazı araştırmacılara göre dört yapraklı motif, Kutsal Haç röliğini simgeleyen bir biçimdir ve kökeni, Bizans törensel haçlarının merkezine yerleştirilen haç röliklerinin, imparator tasvirli bir levha ile kapatılması geleneğine dayanmaktadır (Goodacre, 1971, s. 210).

Bu durum, daha önce de değinildiği üzere, Bizans imparatorlarının Kutsal Haç rölik kültürünün bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Makedon Hanedanlığı'na ait bazı sikkelerde de dört yapraklı törensel haçın ortaya çıkması muhtemelen bununla ilişkilidir; nitekim İmparator II. Nikephoros Phokas'ın (963–969) miliaresionunda, merkez madalyonunda imparator portresiyle birlikte dört yapraklı bir törensel haç tasviri yer almaktadır (Ünal, 2015, s. 113). Bu tasvir, Kutsal Haç röliğini ve dolaylı olarak Kilise'yi ve tüm Hristiyan dünyasını koruyan apostolik imparator ideolojisinin politik bir propaganda ifadesi olarak yorumlanabilir. Büyük olasılıkla aynı anlam, Erken Orta Çağ Macar Krallığı'nda Könyves Kálmán'ın ÉH 34–34a tipi ve oğlu II. István'ın (1116–1131) ÉH 39 tipi denarlarında, dört yapraklı çerçeve içinde betimlenen haç motifinde de görülmektedir (Unger, 1997).

Székesfehérvár'daki kraliyet mezarından çıkan *enkolpionun* teknik ayrıntıları ve yapısal unsurları Bizans sanatına işaret etmektedir. Altın levha zemin üzerine uygulanmış mine bezeme, granülasyonu taklit eden tel çerçeveleme ve (günümüzde kırılmış olan) tellere geçirilmiş boncuk süslemeleri ile menteşeli askı halkası ve kuboottahedron biçimli zincir bağlantı halkası, Orta Bizans dönemine ait nesnelere, özellikle sarkaçlardan iyi bilinmektedir.

Örnek olarak, Virginia Museum of Fine Arts koleksiyonunda bulunan, İsa, Meryem ve dört İncil yazarını tasvir eden daha

²⁵ Örnekler için bkz. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/464676> (son erişim tarihi: 25. 03.2026) ve O'Neill, 1996.

²⁶ Örnekler için bkz. Wamser, 2004, Kat. 507–508, Kat. 512–513, Kat. 684.

²⁷ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/464032> (son erişim tarihi: 25.03.2026).

²⁸ Örnekler için bkz. Wamser, 2004, Kat. 234–235; <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/754082> (son erişim tarihi: 25.03.2026).

²⁹ Örnekler için bkz. Evens & Wixom, 1997, Kat. 1, Kat. 292.

küçük bir *enkolpion* (Şekil 7.1) ile boyutları bakımından bizim örneğimize benzeyen ve Georgian National Museum koleksiyonunda yer alan, *Anastasis* sahnesiyle süslenmiş daha büyük bir *enkolpion* (Şekil 7.3) zikredilebilir (Evens & Wixom, 1997, Kat. 109, Kat. 230).

Şu hâlde, mevcut bilgiler ışığında, bunların Székesfehérvár kraliyet mezarına ait *enkolpionun* biçim, işlev ve bazı teknik özellikler bakımından en yakın paralelleri olarak değerlendirilebileceğini söylemek gerekir.

İncelenen *enkolpionla* form bakımından ilişkilendirilebilen bir diğer grup, şimdiye kadar yalnızca az sayıda bilinen, küçük boyutlu, bronzdan preslenmiş, iki yüzlü ve dört yapraklı yonca biçimli Bizans sarkaçlarıdır. Bunlardan, buluntu yeri bilinmeyen bazı örnekler Haluk Perk Müzesi koleksiyonundan yayımlanmış ve söz konusu sarkaçlar 12–14. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Ünal & Çakmakçı, 2020, ss. 521–526). Bu örneklerle aynı tipte bir sarkaç Bulgaristan'dan da bilinmektedir (Wamser, 2004, Kat. 245).

Sarkaçlardan birinin bir yüzünde Meryem, diğer yüzünde ise yuvarlak bir çerçeve içinde haç tasvir edilmiştir; biçimi, bu iki yüzlü sarkaçların 10–11. yüzyıla ait dört yapraklı ikon sarkaçlarının daha düşük kaliteli, preslenmiş taklitleri olabileceğine işaret etmektedir. Diğer iki yüzlü, preslenmiş dört yapraklı yonca biçimli sarkaçların her iki yüzünde, merkez madalyon içinde iki asker-aziz tasvir edilmiştir; sağ elinde mızrak tutan Aziz Georgios ve sağ elinde mızrak, sol elinde kılıç tutan Aziz Theodoros.

Bu sarkaçlar yalnızca biçimleri bakımından kralın göğsünde ele geçen örnekle benzerlik göstermemekte, aynı zamanda dört yapraklı kısımlarındaki stilize edilmiş bitkisel bezemeler de bizim sarkaçtaki mine süslemeleriyle ilişkilendirilebilmektedir. Bu benzerliklere dayanarak, III. Béla'nın boynunda taşınan *enkolpionun* her iki yüzündeki merkez madalyonlarda da figürlü bezemelerin yer almış olabileceğini düşünmekteyiz; hatta, söz konusu sarkaçlara benzer şekilde, iki asker-azizin tasvirlerinin bulunmuş olması da ihtimal dâhilindedir.

Macaristan'da Aziz Georgios kültü 11. yüzyıldan itibaren iyi biçimde belgelenmiştir (Magyar, 2006, ss. 30–31); ayrıca Ortodoks Kilisesi'nin asker azizleri arasında Aziz Demetrios kültüne ilişkin veriler de 12. yüzyıldan itibaren mevcuttur (Tóth, 2007, ss. 95–96). Bu doğrultuda, III. Béla'nın mezarında bulunan *enkolpionun* iki yuvarlak alanında muhtemelen tam da bu iki asker azizin tasvir edilmiş olduğu düşünülebilir. Nitekim her iki azizin tasvirleri, Kutsal Macar Tacının alt kısmını oluşturan *corona graeca* bölümünde de bant tacın birbirine karşılık gelen kısımlarında yer almaktadır (Tóth, 2001, ss. 3–19; Tóth & Szelényi, 2015, s. 35).

Son olarak, III. Béla'nın mezarından elde edilen *enkolpionun* mine bezemelerini daha yakından incelemek yerinde olacaktır.

Günümüze ulaşan dört adet, altın levha üzerine yapılmış mine bezeme, yüksek kaliteli bir işçiliği temsil etmekte olup, Bizans mine sanatının her hâlükârda 12. yüzyılın sonlarına doğru gerilemeye başladığı düşünüldüğünde, daha erken ve henüz gelişimini sürdürdüğü bir dönemde üretildiklerine işaret etmektedir. Üretim yerlerine daha yakından yaklaşabilmek için, yüzeyi dolduran bezeme repertuarı ile kullanılan renk paletinin incelenmesi gerekmektedir.

Şekil 7. 1. Enkolpion, Virginia Museum of Fine Arts; 2. Menteşeli kopça, Dumbarton Oaks (Ross, 2005); 3. Enkolpion, Georgian National Museum (Evens & Wixom, 1997)

Dört mine bezemeden üçü tamamen aynıdır; koyu mavi zemin üzerinde beyaz renkte, simetrik bir kompozisyon oluşturan, iki adet kıvrımlı ve stilize edilmiş bitkisel motif yer almakta olup, bunlar küçük yapraklarla son bulmaktadır. Ayrıca, sarmaşık dallarından yer yer küçük sürgünler çıkmaktadır. Dördüncü mine kakmada ise ortada yuvarlak bir madalyon içinde aynı simetrik bitkisel kompozisyon bulunmakta, bunun iki yanında da yine simetrik olarak tek kollu birer sarmaşık motifi yer almaktadır (Şekil 6.3–5). Bu, diğerlerinden biraz farklı olan bezeme, hilal biçimli çerçeveyi tam olarak doldurmamaktadır; bu durum, söz konusu levhanın aslında burada değil, *enkolpionun* diğer yüzünde yer almış olabileceğine işaret etmektedir. Mine bezemeler üzerinde bir zamanlar küçük kırmızı nokta süslemeleri ve sarmaşık motiflerinin iç kenarlarını takip eden kırmızı konturlar da bulunmaktaydı (Czobor, 1900, s. 212; Evens & Wixom, 1997, Kat. 333); ancak bunlar günümüze ulaşmamıştır.

Bu yuvarlak madalyon içine yerleştirilmiş sarmaşık motifine çok yakın paralelleri Hahuli Triptiği'ndeki haçlardan birinde tespit edilmektedir (Şekil 6.8). Trapez kollu Latin tipindeki bu haç, trapez biçimli dört mine bezemeli levhadan oluşturulmuş olup, merkezine İsa'yı tasvir eden kare bir ikon yerleştirilmiştir. Tel üzerine dizilmiş inci sırası ile çerçevelenen haçın üç kolu üzerinde, farklı boyutlarda, *enkolpionun* küçük yuvarlak madalyonuyla neredeyse aynı olan beş yuvarlak mine bezeme yer almaktadır. Benzer nitelikte yuvarlak bir mine bezeme, Musée de Cluny Bizans koleksiyonunda bulunan bir altın yüzüğün baş kısmını oluşturmaktadır (Şekil 6.6); ayrıca Louvre Museum'daki bir Bizans mine eserinde de iki benzer madalyon yer almaktadır (Şekil 6.7).

Sonuç

Yaklaşık beş yüz yıl boyunca devam eden yoğun Bizans-Macar askerî ve siyasî ilişkilerinin tarihi nispeten iyi bilinmektedir ve kültürel-tarihsel ilişkilerin birçok yönü, özellikle Macaristan'da Ortodoks Kilisesi'nin faaliyetleri, iyi araştırılmıştır. Öte yandan, iki büyük imparatorluk arasındaki ilişkilere dair pek çok yeni veri sağlayabilecek olmasına rağmen, arkeolojik materyaldeki Bizans-Macar ilişkilerine ilişkin verilerin kapsamlı bir değerlendirmesi henüz yapılmamıştır.

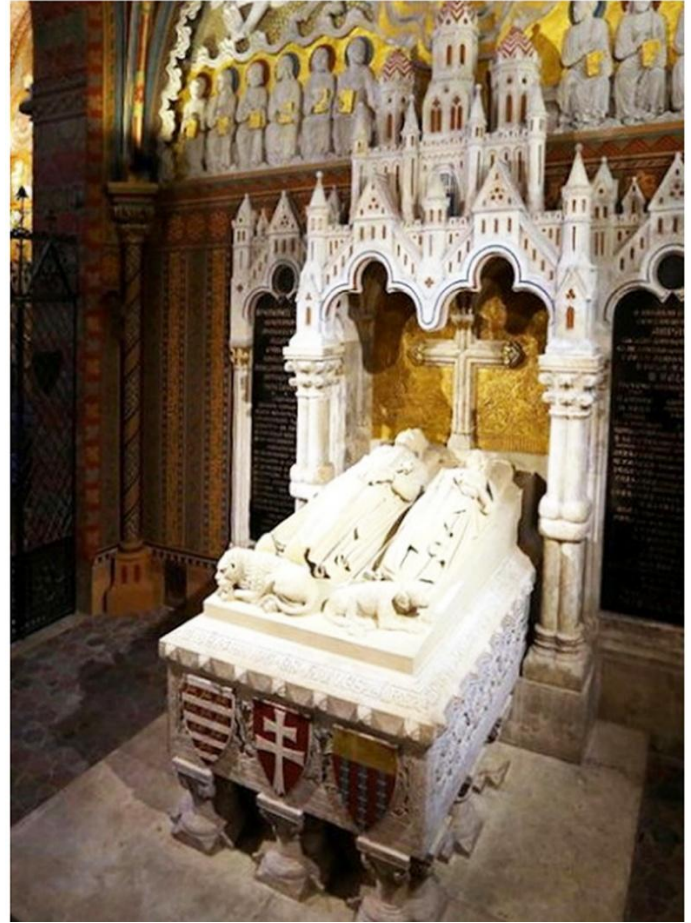
Bizans-Macar ilişkilerinde önemli rol oynayanlardan biri olan Macar Kralı III. Béla, yaklaşık on yıl boyunca Bizans sarayında yaşamış ve neredeyse Bizans İmparatoru olacak konuma gelmiştir. Kral ve Antakyalı eşi Agnes de Châtillon'un mezarı ve içindeki emanetlerini tanıtmaktaki amacımız, Bizans kültürüne ve maneviyatına sıkı sıkıya bağlı, iktidar temsilinde Bizans imparatorlarını da takip eden bir Macar kralını tanıtmaktadır.

Orta Çağ Avrupası'nın kraliyet mezarlarında bir veya iki iktidar sembolü ya da bunların taklitleriyle karşılaşılabilir; ancak III. Béla'nın mezarında sembollerin yüksek sayıda olması, eşsiz bir durum olarak vurgulanmaktadır. Bütün bunlar, III. Béla'nın özel bir özenle gömüldüğünü göstermektedir. *Regio more* ('iktidar sembolleriyle birlikte')³⁰ gömülmesi büyük olasılıkla kendi emriyle gerçekleşmiştir.

Mezarına konulmuş kraliyet sembollerinin taklitleri ve diğer nesnelere, III. Béla'nın kraliyet regalyası hakkında daha gerçekçi bir tablo çizmeyi mümkün kılmaktadır. Bizans'ta kaldığı süre boyunca karmaşık imparatorluk nişan sistemini, kutsal emanetleri, hanedan kültürlerini ve bunların propagandası ile siyasî önemini, yani monarşik temsili iyi öğrenmişti. Bunlara dayanarak seleflerinden farklı, kendine özgü bir temsil anlayışı geliştirmeye çalışmıştır. Bunun en önemli unsurlarından biri, hükümdarın aslında "ikinci Mesih" olduğu fikri olmuştur. Bu

anlayışın bir sembolü olarak mezarına tören haçı yerleştirilmiştir.

1848'de Székesfehérvár'daki bazilikada bulunan kraliyet çiftinin kalıntıları, Buda Kalesi'nde bulunan Büyük Meryem Ana Kilisesi (Mac. Nagyboldogasszony Templom) Teslis Şapeli'nde, Avusturya-Macaristan İmparatoru I. Franz Joseph'in emriyle inşa edilmiş neo-Romanesk tarzda bir anıt mezarında 1898 yılında yeniden defnedilmiştir.

Şekil 8. Kraliyet çiftinin Buda Kalesi'ndeki Meryem Ana Bazilikası'nda bulunan anıt mezarı (Cs. Balogh arşivi)

Etik Beyan

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Çalışma, etik kurul onayı gerektirmediği için etik kurul onayı alınmamıştır.

³⁰ Diğerlerinin yanı sıra, 'iktidar sembolleriyle birlikte' anlamına gelen "regio more" terimi, III. Béla'nın torunu olan III. László'nun cenazesine bağlantılı olarak çağdaş yazılı kaynaklardan *Continuatio Admuntentis* a.

1205'de şu şekilde geçmektedir: "*Ladeslaus infans moritur corpusque illius a Jurino episcopo Albam translatum et in sepulchro regum regio more tumulatum est.*" (Petz, 1851, V: s. 591).

Çıkar Çatışması

Yazar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemektedir.

Finansal Destek

Bu araştırma için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Kaynaklar

Amari, M. (1885). *Le epigraphie arabiche di Sicilia* (Vol. 2). L. Pedone-Lauriel.

Babinszki, E. (2015). A “gerecsei vörös márvány”: A gerecsei kőbányászat I [“Gerecse kirmızı mermeri”: Gerecse taş ocakçılığı I]. *Természet világa*, 146(12), 568–569.

Baják, L. (2016). A magyar-bizánci kapcsolatokról és III. Béla királyi reprezentációjáról [Über die ungarisch-byzantinisch Beziehungen und Königliche Repräsentation von Béla III]. *Folia Historica*, 31, 183–201.

Bak, M. J. (1983). Der Reichsapfel. In Lovag, Zs., Kovács, É., & Fülep, F. (Eds.), *Insignia Regni Hungariae* (p. 189). *Studien zur Machtsymbolik des Mittelalterlichen Ungarn* (Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn, Band I). Ungarisches Nationalmuseum.

Bárány, A. (2019). The Politics of Piroska's Marriage: Byzantium, Hungary and the Normans in The Early Twelfth Century. In Sággy, M. & Oosterhout, R. G. (Eds.), *Piroska and the Pantokrator Dynastic Memory* (pp. 63–96). Central European University Press.

Branzeiz, Zs. (2011). A székesfehérvári Királyi Bazilika. A Szűz Mária-prépostság és templom. Középkori romkert. Székesfehérvári Turisztikai Közhasznú Nonprofit Kft.

Bettini, S. (1984). Venice, the Pala d'Oro, and Constantinople. In Buckton, D. (Ed.), *The Treasure of San Marco Venice* (pp. 35–64). The Metropolitan Museum of Art.

Bloch, P. (1992). *Romanische Bronzekreuzfixe* (Bronzegegeräte des Mittelalters, Band 5). Deutscher Verlag für Kunstwissenschaft.

Bosselmann-Ruickbie, A. (2011). *Byzantinischer Schmuck des 9. bis frühen 13. Jahrhunderts* (Spätantike – Frühes Christentum – Byzanz: Kunst im Ersten Jahrtausend, Reiche B, Studien und Perspektiven, Band 28). Reichert Verlag.

Bréhier, L. (1997). *Bizánc tündöklése és hanyatlása* (Bizánc világa, I/1–2. kötet). (I. Baán, Trans.). Atlantisz.

Bréhier, L. (2003). *A bizánci birodalom intézményei* (Bizánc világa, 7. kötet). (I. Baán, Trans.). Atlantisz.

Campbell, S. D. & Cutler, A. (1991). Enkolpion. In Kazhdan, A. (Ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 1, p. 700). Oxford University Press.

Canko, D. M. (2017). Sikkelerin ışığında Bizans'ta imparatoriçe imgesi (780–1204). *Art-Sanat*, 8, 113–137. <https://izlik.org/JA84PU33JK>

Carboni, S. (Ed.) (2007). Venice and the Islamic world 828–1797. Exhibition catalogue. Yale University Press.

Cherry, J. (1981). Medieval Rings, 1100–1500. In Ward, A., Cherry, J., Gere, Ch., & Cartlige, B., *The Ring: From Antiquity to the Twentieth Century* (pp. 37–68). Thames & Hudson.

Contadini, A. (2010). Translocation and Transformation: Some Middle Eastern Objects in Europe. In Saurma-Jeltsch, L. E., & Eisenbeiß, A. (Eds.), *The Power of Things and the Flow of Cultural Transformation* (pp. 42–65). Deutscher Kunstverlag.

Czobor, B. (1900). III. Béla és hitvese halotti ékszerai. In Forster, Gy. (Szerk.), *III. Béla magyar király emlékezete* (pp. 207–230). Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája.

Danka, B. (2020). Az elhunyt uralkodókról fennmaradt források. In Bíró, Gy. & Mohai, A. (Szerk.), *Móra Akadémia: szakkolégiumi tanulmánykötet* (8. kötet, pp. 63–78). Szegedi Tudományegyetem Móra Ferenc Szakkolégiuma.

Deér, D. (2005). *A magyarok Szent koronája*. (B. Romhányi, Trans.). Attraktor.

Deér, J. (1952). *Der Kaiserornat Friedrichs II.* (Dissertationes Bernenses, Ser. 2.2). A. Franke Verlag.

Deér, J. (1961). Der Globus. Der Spätromischen und des Byzantinischen Kaisers. Symbol oder Insigne? *Byzantinische Zeitschrift*, 54(1), 53–85.

Demeter, Zs. (1999). Az 1848-ban megtalált királysír-leletek megtalálásának körülményei és visszhangja Székesfehérvárott. In Cserményi, V. (Szerk.), *150 éve történt...III. Béla és Antiochiai Anna sírjának fellelése* (A Szent István Király Múzeum Közleményei B. Sorozat, 49 – Bulletin de Musée Roi Saint Etienne Série B. No. 49, pp. 25–35). Székesfehérvár.

Dercsényi, D. (1943). *A székesfehérvári királyi bazilika* (Magyarország Művészeti emlékei, 2. sorozat: Egyes emlékek és emlékcsoportok 1). Műemlékek Országos Bizottsága.

Diószegi Szabó, P. (2022). A magyar-bizánci kapcsolatok az Árpád-korban. In Horváth, C., Hrváth-Lugossy, G. Kovács, A., Makoldi, M., Nagy, D., Teiszler, É., & Vizi, L. T. (Szerk.), *Királyok és szentek: Az Árpádok kora* (A Magyarorsádkutató Intézet Kiadványai 47, pp. 83–107). Magyarorsádkutató Intézet.

Długoss, J. (1711). *Historiae polonicae libri XII* (Vol. 1). Lipsiae.

Domanovszky, A. (1937–1938). *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* In Szentpétery, E. (Ed.), *Scriptores Rerum Hungaricarum* (Vol. 1, pp. 217–505). Budapestini.

Drpić, I. (2018). The Enkolpion: Object, Agency, Self. *Gesta*, 57, 202–212.

Engel, P. (1987). Temetkezések a középkori székesfehérvári bazilikában (Függelék: A székesfehérvári koronázások). *Századok*, 121(4), 613–634.

Érdy, J. (1853). III. Béla király és nejének Székes-Fehérvárott talált síremlékei. In Kubinyi F. & Vahot I. (Szerk.), *Magyarország és Erdély képekben* (I. kötet, pp. 42–48). Pest.

Éry, K. (2001). A királyi bazilika csontvázleleteinek rövid története. *Magyar Múzeumok*, 7(1), 9–10.

Éry, K., Marcsik, A., Nemeskéri, J., & Szalai, F. (2008). Az embertani vizsgálatok. Kutatástörténet. Az épített sírok csontvázleletei (1. csoport).

- In Éry, K. (Szerk.), *A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei 1848–2000* (Ecclesia Beatae Mariae Virginis Albae regis, pp. 13–118). Balassi Kiadó.
- Evens, H. C. & Wixom, D. W. (Eds.) (1997). *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 43–1261*. The Metropolitan Museum of Art.
- Feuerné Tóth, R. (1969). V. István király sírja a Margitszigeti domonkos apácakolostor templomában. *Budapest Régiségei*, 21, 115–131.
- von Fillitz, H. (1954). *Katalog der Weltlichen und Geistlichen Schatzkammer*. Kunsthistorisches Museum.
- Fodor, I. (2000). *A bécsi szablya és a prágai kard*. Agapé Könyvkiadó.
- Forster, Gy. (1900). *III. Béla magyar király emlékezete*. Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája.
- Frolow, A. (1961). *Le culte de la relique de la vraie à la fin du VIe et du début du VIIe siècles* (Byzantinoslavica, Band 22). Slovanský ústav AV ČR.
- Gombos, A. F. (1937–1938). *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae* (Vol. 3). Budapestini.
- Goodacre, H. (1971). *A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire*. Spink & Son Ltd.
- Grundmann, H. (1959). *Der Cappenberger Barbarossakopf und die Anfänge des Stiftens Cappenberg* (Münstersche Forschungen, Heft 12). Böhlau Verlag.
- Hamilton, B. (2000). *The Leper King and His Heirs: Baldwin IV and the Crusader Kingdom of Jerusalem*. Cambridge University Press.
- Heinzel, M., Schillinger, B., Stieghorst, Ch., Kemper, D., & Kluge, E. (2022, September 5–9). *Discovery of a 12th-Century Enamelled Reliquary Pendant: Elemental Analysis and Content Visualisation Using Prompt Gamma Neutron Activation Analysis and Neutron Tomography*. In Mardikian, P., Näsänen, L., & Arponen, A. (Eds.), *Metal2022 – Proceedings of the Interim Meeting of the ICOM-CC Metals Working Group, September 5–9, 2022, Helsinki, Finland* (pp. 184–191). International Council of Museums – Committee for Conservation (ICOM-CC) and The National Museum of Finland.
- Holford-Strevens, L. (2006). *Sirens in Antiquity and the Middle Ages, in Music of the Sirens*. Indiana University Press.
- Hóman, B. (1918). *A magyar címer történetéhez*. *Turul*, 21, 8–9.
- Hutai, G. (1999). *III. Béla király és Antiochiai Anna sírleleteinek restaurálásairól*. In Cserményi, V. (Szerk.), *150 éve történt...III. Béla és Antiochiai Anna sírjának fellelése* (A Szent István Király Múzeum Közleményei B. Sorozat, 49 – Bulletin de Musée Roi Saint Etienne Série B., No. 49, pp. 36–59). Székesfehérvár.
- Imhof, M. & Winterer, Ch. (Hrsg.) (2013). *Karl der Grosse: Leben und Wirkung, Kunst und Architektur*. Michael Imhof Verlag.
- Johns, J. (2002). *Arabic Administration in Norman Sicily: The Royal Dīwān*. Cambridge University Press.
- Johnson, E. (2012). *Burial ad Sanctos*. Encyclopedia of Medieval Pilgrimage Online. Brill. https://doi.org/10.1163/22132139_emp_SIM_00143
- Kalus, L. (1981). *Catalogue des cachets, bulles et talismans islamiques*. Bibliothèque Nationale Département des monnaies, médailles et antiques. Bibliothèque Nationale.
- Kalus, L. (1986). *Catalogue of Islamic Seals and Talismans*. Clarendon Press.
- Karácson, I. (1911). *Királyaink síremlékeinek elpusztulása*. *Századok*, 45, 365–366.
- Kásler, M. & Szentirmay, Z. (Szerk.) (2019). *A Mátyás-templomban elhelyezett Árpád-házi csontvázak azonosítása. Történelmi, régészeti, antropológiai, radiológiai, morfológiai, radiokarbon kormeghatározási és genetikai adatok felhasználásával*. Gabriel Méry-Ratio Kiadó.
- Kaya, S. & Kıyılı, R. (2009). *Antakya'da Orta Çağ'da Meydana Gelen Doğal Afet ve Salgın Hastalıklara Bir Bakış. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), 403–418. <https://izlik.org/JA53CT77AN>
- Kenner, F. (1893). *Die Porträtsammlung des Erzherzogs Ferdinand von Tirol. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses*, 15, 37–150.
- Kirmeier, J., Schneidmüller, B., Weinfurter, S., & Brockhoff, E. (Hrsg.) (2002). *Kaiser Heinrich II. (1002–1024): Katalog zur Bayerischen Landesausstellung, 2002, Bamberg, 9. Juli bis 20. Oktober 2002*. Külén & Grosche. <https://archive.org/details/kaiserheinrichii0000unse>
- Kiss, E. (2020). *“Ut mos est graecorum” – Bizánci emlékek és az Árpád-kor*. In Terdik, Sz. (Szerk.), *Orcád világossága: Görögkatolikusok Magyarországon* (pp. 20–35). Magyarországi Sajtójogi Metropolitanai Egyház.
- Kiss, E. (2023). *Antiochiai Anna gyűrűje*. <https://mnm.hu/blog/2023-02-26/antiochiai-anna-gyuruje>
- Kovács, É. (1966). *Les fragments d'une armilla byzantine à Veszprém*. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 12, 347–352.
- Kovács, É. (1969). *Die Grabinsignien Bélas III. und Annas von Antiochien*. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 15, 3–24.
- L. Kovács, É. (1998). *Casula Sancti Stephani regis*. In Verő M. & Takács I. (Eds.), *Species Modus Ordo. Válogatott tanulmányok* (pp. 15–56). Szent István Társulat.
- Kristó, Gy. (1993). *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig)* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 3). Szegedi Középkorász Műhely.
- Kristó, Gy. (1998). *Magyarország története 895–1301*. Osiris Kiadó.
- Kristó, Gy. (Ed.) (1999). *Az államalapítás korának írott forrásai* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 15). Szegedi Középkorász Műhely.
- László, Gy. (1965). *Szent László Győri ereklyetartó mellszobráról*. *Arrabona*, 7, 188–209.

- Legner, A. (Hrg.) (1972). Rhein und Maas. Kunst und Kultur 800–1400. Eine Ausstellung des Schnütgen-Museums der Stadt Köln und der belgischen Ministerien für französische und niederländische Kultur. Vom 14. Mai bis 23. Juli in der Kunsthalle Köln, Vom 15. September bis 31. Oktober 1972 in den Königlichen Museen für Kunst und Geschichte in Brüssel (Band 2). Verlagsgesellschaft Rudolf Müller.
- Mack, R. E. (2002). From Bazaar to Piazza: Islamic Trade and Italian Art, 1300–1600. University of California Press.
- Maddox, D. & Sturm-Maddox, S. (Eds.) (1996). *Melusine of Lusignan: Founding Fiction in Late Medieval France*. The University of Georgia Press.
- Magyar Z. (2006). Szent György a magyar kultúrtörténetben. A Kárpát-medence Szent György-hagyományainak néprajzi és művelődéstörténeti rétege. Kairosz Kiadó.
- Makk F. (1996). *Magyar külpolitika (896–1196)* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 2). Szegedi Középkorász Műhely.
- Makk F. (2011). Megjegyzések a Szent Istváni államalapítás történetéhez. *Aetas*, 26(1), 2011, 104–142.
- Marth, R. (1988). *Untersuchungen zu romanischen Bronzekreuzen: Ikonographie – Funktion – Stil* (Europäische Hochschulschriften Serie 28, Band 87). Peter Lang GmbH.
- Maxfield, V. A. (1981). *The Military Decorations of the Roman Army*. University of California Press.
- Medeiros, J. S. D. (2021). The iconographical diversity of the Sirens' physical forms in medieval bestiaries. *Research in Medieval Culture & Art*, 8(1), 51–64. <https://doi.org/10.35218/armca.2021.1.03>
- Meier, T. (2002). *Die Archäologie des mittelalterlichen Königsgrabes im christlichen Europa* (Mittelalter-Forschungen 8). Thorbecke. <https://doi.org/10.11588/diglit.34722>
- Meier, T. (2013). Grab und Krone der Königin Anna (†1281) im Basler Münster. In Meier, H.-R. & Schwarz, P. A. (Hrsg.), *Die Grabfunde des 12. Bis 19. Jahrhunderts aus dem Basler Münster: Repräsentation im Tod und kultureller Wandel im Spiegel der materialien Kultur* (Materialhefte zur Archäologie in Basel, Heft 23, pp. 353–391). Schweizerisches landesmuseum. <https://doi.org/10.12685/mh.23.2013.353-391>
- Mikó, Á. & Takács, I. (Eds.) (1994). Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon, 1000–1541 (Kunst und Architektur in Pannonia, 1000–1541). Magyar Nemzeti Galéria, 1994 október – 1995 február (Ungarische Nationalgalerie, Oktober 1994 – Februar 1995).
- Moravcsik, Gy. (1970). *Byzantium and the Magyars*. Adolf M. Hakkert Publisher.
- Moravcsik, Gy. (1988). A veszprémvölgyi oklevél / Typicon Vespremiense. In Moravcsik, Gy., *Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai* (pp. 79–81). Akadémiai Kiadó.
- Nagy, G. (1898). A Szabolcs Megyei Múzeum középkori sarkantyúi. *Archaeológiai Értesítő*, 18, 60–65.
- T. Nagy, P. (2016). “Islamic” Artefacts in Hungary from the Reign of Béla III (1172–1196): Two Case Studies. *Annual of Medieval Studies at CEU*, 22, 49–61.
- O'Neill, P. J. (Ed.) (1996). *Enamels of Limoges 1100–1350*. The Metropolitan Museum of Arts. <https://www.metmuseum.org/met-publications/enamels-of-limoges-1100-1350>
- Oakeshott, E. (1994). *The Sword in the Age of Chivalry*. Boydell Press.
- Obolensky, D. (1999). *A Bizánci nemzetközösség* (Bizánc világa, 3). (P. Bódogh-Szabó, Trans.). Bizantológiai Intézet Alapítvány.
- Olasz, J., Seidenberg, V., Hummel, S., Szentirmay, Z., Szabados, Gy., Melegh, B., & Kásler, M. (2019). DNA profiling of Hungarian King Béla III and other skeletal remains originating from the Royal Basilica of Székesfehérvár. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 11(5), 1345–1357. <https://link.springer.com/article/10.1007/s12520-018-0609-7>
- Ostrogorsky G. (2000). *A bizánci állam története*. Osiris Kiadó.
- Oswald, F. (1969). “In medio ecclesiae”. Die Deutung der literarischen Zeugnisse im Lichte archäologischer Funde. *Frühmittelalterliche Studien*, 3, 313–326.
- Painter, S. (1955). The Houses of Lusignan and Chatellerault 1150–1250. *Speculum*, 30(3), 374–384.
- Pamer, N. & Kovács, É. (1994). Csabdi középkori templomának feltárt romja és egy korpusz-lelet. In Pamer N. (Szerk.), *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára: Tanulmányok* (pp. 307–320). Művészettörténet – Műemlékvédelem VI. Országos Műemlékvédelmi Hivatal.
- Panczer, G., Riondet, G., Forest, L., Krzemnicki, S. M., Carole, D., & Faure, F. (2019). The Talisman of Charlemagne: New Historical and Gemological Discoveries. *Gems & Gemology*, 55(1), 30–46.
- Pasini, A. (1885). *Il Tesoro di San Marco* (Vol. 1). F. Ongania. https://archive.org/details/letresordelabasi00moli_0
- Pauer, J. (1849). A' Székesfehérvárott fölfedezett királyi sírboltról. Székesfehérvár.
- Pauler, Gy. (1900). III. Béla és családja. In Forster Gy. (Szerk.), *III. Béla magyar király emlékezete* (pp. 28–34). Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája.
- Petz, G. H. (Ed.) (1851). *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 5. Scriptorum in Folio*. Hannover. https://archive.org/details/sim_monumenta-germaniae-historica_1851_0
- Podlaha, A. & Šittler, E. (1903). Chrámový poklad u svatého Víta v Praze (jeho dějiny a popis) / The Temple Treasure at St. Vítus in Prague (its history and description) / Templum thesaurum Pragensem sancti Viti (eius historia et descriptio). Nákladem dědictví Sv. Prokopa.
- Porter, V. (2011). *Arabic and Persian Seals and Amulets in the British Museum* (British Museum Research Papers, Vol. 160). British Museum.
- Porter, V. (2022). Arabic and Persian Seals and Amulets in the British Museum: Notes and History. In Garcia Probert, M. A. & Sijpesteijn, P. M. (Eds.), *Amulets and Talismans of the Middle East and North Africa in Context: Transmission, Efficacy and Collection* (Leiden Studies in Islam and Society, Vol. 13, pp. 275–290). Brill.
- Reiske, J. J. (Ed.) (1829). *Constantinus Porphyrogenitus, De ceremoniis aulae byzantinae*. Bonnae.

Rest, F. (1982). *Our Christian symbols*. The Pilgrim Press.

Réthy, L. (1899). *Corpus Nummorum Hungariae – Magyar Egyetemes Éremtár* (I. kötet). Árpádházi királyok kora. Magyar Tudományos Akadémia.

Ross, C. M. (2005). *Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in The Dumbarton Oaks Collection* (Vol. 2). Jewelry, Enamels, and Art of the Migration Period. Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Rosser-Owen, M. (2015). Islamic Objects in Christian Contexts: Relic Translation and Modes of Transfer in Medieval Iberia. *Art in Translation*, 7(1), 39–64. <https://doi.org/10.2752/175613115X14235644692275>

Schramm, P. E. (1956). *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom 3. bis 16. Jahrhundert* (Band 1–3). Anton Hiersemann Verlag. <https://archive.org/details/HerrschaftszeichenUndStaatssymbolik>

Schramm, P. E. (1958). *Sphaira, Globus, Reichsapfel. Wanderung und Wandlung eines Herrschaftszeichens von Cäsar bis Elisabeth* (Band 2). Anton Hiersemann Verlag.

Schramm, P. E. & Mütherich, F. (1962). *Denkmale der deutschen Könige und Kaiser* (Band 1). Ein Beitrag zur Herrscher Geschichte von Karl dem Grossen bis Friedrich II. 768–1250. Prestel Verlag.

Shalem, A. (1995). From Royal Caskets to Relic Containers: Two Ivory Caskets from Burgos and Madrid. *Muqarnas*, 12, 24–38. <https://doi.org/10.2307/1523221>

Sípos, E. (1999). Textiltöredékek Antiochiai Anna sírjából. In Cserményi V. (Szerk.), *150 éve történt...III. Béla és Antiochiai Anna sírjának fellelése* (A Szent István Király Múzeum Közleményei B. sorozat 49 – Bulletin de Musée Roi Saint Etienne Série B. No. 49, pp. 60–68). Szent István Király Múzeum.

Szabados, Gy. (2016). Könyves Béla király? Egy székesfehérvári királysír azonosításáról. *Alba Regia – Annales Musei Stephan Regis*, 44, 193–204.

Szabados, Gy. (2021). A délceg púpos. Még egyszer az 1948-ban feltárt királysírok azonosításáról. *Alba Regia – Annales Musei Stephan Regis*, 49, 59–73.

Szabó, P. (1998). Temetkezési kultúránk újabban felfedezett forrásai elé. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 102(5–6), 744–759.

Szentpéteri, J. (Szerk.) (1999). *Az Árpádok világa. Magyar művelődéstörténet a kezdetektől 1301-ig* (Magyar kódex, 1 kötet). Kossuth Kiadó.

Szentpétery, E. (Ed.) (1937–1938). *Scriptores Rerum Hungaricarum* (Band 1–2), Budapestini.

Szilágyi, S. (Szerk.) (1895). *A magyar nemzet története* (1–10 kötet). Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat.

Temesváry, F. (1995). *Díszes fegyverek, lószerszámok*. Dunakönyv Kiadó.

Tikkanen, A. (Ed.) (1998). Ring. *Encyclopedia Britannica*. https://archive.org/details/Encyclopedia_Britannica_1998_WIN

Tóth, E. (2018). *A Magyar Szent Korona és a koronázási jelvények*. Országház Könyvkiadó.

Tóth, E. (2000). *A koronázási jogar és palást*. Agapé Könyvkiadó.

Tóth, E. (2005–2006). III. Béla vagy Kálmán? A székesfehérvári királysír azonosításáról. *Folia Archaeologica*, 52, 141–159.

Tóth, E. & Szelényi, K. (2015). *The Holy Crown of Hungary*. Kossuth Kiadó.

Tóth, P. (2001). Egy bizánci szent Magyarországon, egy magyar szent Bizáncban: Szent Demeter magyarországi kultuszáról. *Magyar Könyvszemle*, 117(1), 3–19.

Tóth, P. (2007). A sirmiumi hagyomány eredete. In Tóth, P. (Szerk.), *Szent Demeter: Magyarország elfeledett védőszentje* (pp. 94–108). Balassi Kiadó.

Unger E. (1997). *Magyar éremhatározó*. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete.

Ünal, C. (2015). Balikesir, Kuva-yi Milliye Müzesi'nden II. Nikephoros Phokas (963–969) Dönemine Ait Nadir Gümüş Sikke “Miliareison”. *Sanat Tarihi Dergisi*, 24(1), 107–120. <https://doi.org/10.29135/std.272962>

Ünal, C. & Çakmakçı, Z. (2020). Haluk Perk Müzesi'nden Örnekler Eşliğinde Bizans İmparatorluğu Döneminde İnanç, Münzevi Yaşam, Hac ve Hacılık Kavramları. *Art-Sanat*, 14, 495–531. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2020.14.0019>

de Vajay, Sz. (1983). Der Kamelauktion-Character der heiligen Krone Ungars: Die typologische Rechtfertigung einer Benennung. In Lovag, Zs. et al. (Eds.), Lovag, Zs., Kovács, É., & Fülep, F. (Red.), *Insignia Regni Hungariae* (pp. 101–128). *Studien zur Machtsymbolik des Mittelalterlichen Ungarn* (Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn, Band I). Ungarisches Nationalmuseum.

Vasiliev, A. A. (1948). Imperial Porphyry Sarcophagi in Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers*, 4, 1–26.

Vattai E. (1958). A margitszigeti korona. *Budapest Régiségei*, 18, 191–210.

Veszprémy L. (2008). *Lovagvilág Magyarországon*. Argumentum Kiadó.

Waldie, M. (2001). A Ring to Die: For Poison Rings Hold Centuries of Secrets. *Antiquers & Collecting Magazine*, 60–65.

Wamser, L. (Hrsg.) (2004). *Die Welt von Byzanz – Europas östliches Erbe: Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur*. Verlagsgesellschaft International Publishing GmbH.

Wertner M. (1892). *Az Árpádok családi története*. Pleitz Ferenc Pál könyvnyomdája.

Zeldenrust, L. (2020). *The Mélusine Romance in Medieval Europe: Translation, Circulation, and Material Contexts*. Boydell & Brewer Academic Press.